

Oma Keel

nr 1 / 2005

Oma Keel

Emakeele Seltsi ajakiri

Toimetuskolleegium: Mati Ereht, Tiiu Ereht, Tiit Hennoste, Reet Kasik, Krista Kerge, Piibe Leiger, Helmi Neetar, Peeter Päll, Maria-Maren Sepper, Tõnu Tender, Jüri Valge, Jüri Viikberg

Toimetaja: Maire Raadik

Toimetuse aadress: Emakeele Selts, Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn

e-post: es@eki.ee

Oma Keele väljaandmist toetab haridus- ja teadusministeerium

Emakeele Selts 2005

Autoriõigus: artiklite autorid

Kaas ja kujundus: Tiit Hennoste, Roosmarii Kurvits

Küljendus: Sirje Ratso

Trükk: AS Pakett

ISSN: 1406-6599

Sisukord

<i>Mati Erelt</i> Keeletüpoloogiast	5
<i>Huno Rätsep</i> Wiedemanni fenomen	14
<i>Argo Mund ndus</i> -liide eesti keeles ehk <i>peksandusest</i> ja <i>pärandusest e-postinduse</i> ja <i>perearstinduseni</i>	21

Keelenõuanne

<i>Tiiu Erelt</i> Mis on <i>ikoon</i> ?	33
<i>Argo Mund</i> Sissevaateid kujundiilma	36
<i>Helika Mäekivi, Maire Raadik</i> See tühine tühik	44
<i>Jüri Viikberg</i> Kui keel ei püsi hammaste taga	55

Keel koolis

<i>Jüri Valge</i> Õpetajad ja keelestrateegia	57
Õpetajate ettepanekud eesti keele õppe tõhustamiseks	60
<i>Jüri Viikberg</i> Sõna keeles ja keel hammaste vahel	63

Ülevaade

<i>Jüri Valge</i> Wiedemanniga Peterburis	65
<i>Jüri Valge</i> Kodavere keelepäev	70

Raamatud

<i>Jüri Viikberg</i> Üksikud naljakad peaaegu kolmikud	72
2005. aastal ilmunud keeleraamatuid (<i>Maire Raadik</i>)	74

Kroonika

2005. aasta keelesündmusi (<i>Maire Raadik</i>)	76
---	----

Keeletüpoloogiast

Mati Erelt

Tartu ülikooli eesti keele professor

Termin *keeletüpoloogia* viitab sellele, et tegemist on keelte liigitusega. Keeli on võimalik liigitada mitmelt aluselt, kuid olulisimad on sugulus (päritolu) ning ehitus. Keelte liigitus suguluse põhjal keelkondadeks (nt Uurali ja indoeuroopa keelkond) ning keelerühmadeks (nt Uurali keelkonna sees läänemeresoome ja ugri) on keelte geneoloogiline liigitus.

Keeletüpoloogia on keelte liigitus ehituse järgi. Sellel on kaks põhiülesannet. Ühelt poolt püüavad tüpoloogid välja selgitada kõikide keeltele ühiseid jooni – keeleuniversaale. Teiselt poolt aga püütakse kindlaks määrata keelenähtuste varieerumise võimalikke piire, liigitada nähtused ja keeled tervikuna tüüpideks. Keeletüpoloogiat huvitavad keelte sugulus või kontaktid ainult kaudselt – niivõrd kui need tingivad ühisjooni keelte ehituses.

Keeleuniversaalid

Mõned näited keeleuniversaalide kohta.

- Kõigis keeltes on olemas kaashäälikud (konsonandid) ja täishäälikud (vokaalid).
- Kõigis keeltes on olemas vähemalt üks sulghäälik (klusiil).
- Kõik keeled teevad vahet nimisõnade ja tegusõnade vahel.
- Kõigis keeltes on vahendeid küsimuste moodustamiseks.

Need universaalid hõlmavad kõiki seni uuritud keeli, mistõttu neid nimetataksegi **absoluutseteks universaalideks**. Seesuguseid universaale paistab olevat siiski üsna vähe. Hoopis tavalisemad on niisugused vormijooned, mis kehtivad küll enamikus keeltes, kuid siiski mitte kõigis. Näiteks järgmised.

- Enamikus keeltes on vokaal [i].
- Peaaegu kõigis keeltes on sulghäälikud [p], [t], [k].
- Enamikus keeltes on olemas omadussõnad.
- Enamik keeli kasutab tõusvat tooni jah/ei-küsimuse (nt *Kas sa oled haige?*) vormistamisel.

Kõrvalekallete vähesuse tõttu nimetatakse selliseidki vormijooni universaalideks, täpsemalt **universaalseteks tendentsideks**.

Nii absoluutsed universaalid kui ka universaalsed tendentsid jagunevad omakorda kaheks. Nimetame neid siin tavalisest pisut lihtsamaid nimetusi kasutades **lihtuniversaalideks** ja **tingimuslikeks universaalideks**. Lihtuniversaalid väidavad mingi ühe nähtuse olemasolu kõigis või enamikus keeltes, seostamata seda nähtust teiste nähtustega. Kõik eespool toodud universaalid olidki seda tüüpi. Tingimuslikud universaalid on aga sellised, mis seostavad omavahel kaks või rohkem struktuurijoont ning mida saab sõnastada tingimuslike väidetena: „Kui keeles on X, siis seal on ka Y”. Mõned näited ka nende kohta.

- Kui keeles on kaks helitut sulghäälikut, siis üks neist on [t].
- Keeled, kus alus ja sihitis eelnevad öeldisverbile, kasutavad valdavalt tagasõnu (s.o (*maja*) *juures* tüüpi kaassõnu).
- Keeled, milles nii alus kui ka sihitis järgnevad lauses verbile, kasutavad ainult eessõnu (s.o *enne* (*hommikut*) tüüpi kaassõnu).

Tänapäeva keeletüpoloogiat huvitavadki põhiliselt seesugused nähtustevahelised tingimuslikud seosed.

Selle järgi, missuguse keeletasandi nähtusi liigitatakse, võib eristada fonoloogilist, morfoloogilist ja süntaktilist tüpoloogiat. Rohkem tuntakse kaht viimast.

Morfoloogiline tüpoloogia

Juba XIX sajandil üritasid saksa keeleteadlased Karl ja August von Schlegel, Wilhelm von Humboldt ning August von Schleicher liigitada keeli selle järgi, kuidas keeltes moodustatakse sõnavorme. Hiljem arendasid morfoloogilist tüpoloogiat edasi ameeriklane Edward Sapir ja Praha koolkonna lingvistid.

Sapiri liigitas keeli kahe näitaja alusel – **morfoloogilise sünteesi astme ja morfoloogilise tehnika järgi**. Morfoloogilise sünteesi aste näitab, mil määral keel kasutab sõnade seostamiseks lauses sõnasiseid vahendeid. See on morfeemide arv sõna kohta, seega kvantitatiivne näitaja. Sapiri järgi jagunevad keeled morfoloogilise sünteesi astmelt kolmeks põhitüübiks – **analüütilisteks, sünteetilisteks ning polüsünteetilisteks** keelteks.

Ideaalsetes analüütilistes keeltes on ainult üks morfeem sõna kohta. See tähendab, et niisugustes keeltes väljendatakse süntaktilisi seoseid sõnasisesid vahendeid (tunnuseid ja lõppe) kasutamata, abisõnade, sõnajärje jm abil. Analüütilised on näiteks enamik Kagu-Aasias kõneldavaid keeli.

Sünteetilised keeled on sellised, kus suur osa sõnu koosneb rohkem kui ühest morfeemist – tüvest ja muutemorfeemidest. Niisugused keeled on näiteks Uurali keeled, sealhulgas ka eesti keel.

Polüsünteetilistes keeltes on sõna sees palju morfeeme, seejuures üldjuhul ka rohkem kui üks tüvimorfeem (viimase asjaolu tõttu nimetatakse neid keeli vahel ka inkorporeerivateks keelteks). Puhtaimal kujul on polüsünteetiline keel selline keel, kus kogu süntaks on sõna sees, s.o keel, mis ei tee vahet sõna ja lause vahel. Polüsünteetiliste keelte hulka kuuluvad näiteks paljud Põhja-Ameerika indiaani keeled.

Morfoloogilise tehnika alusel jagunevad keeled **isoleerivateks, aglutineerivateks ning flekteerivateks** ehk **fusiivseteks** keelteks. Aglutineerivates ja flekteerivates keeltes kasutatakse süntaktiliste seoste väljendamiseks sõnamuutmist. Isoleerivates keeltes sõnamuutmine puudub, seal kasutatakse selleks otstarbeks abisõnu. Seega on isoleerivad keeled sünteesi astmelt analüütilised, samal ajal kui aglutineerivad ja flekteerivad on sünteetilised. Aglutineeriv tehnika ehk aglutinatsioon (ladina 'külgekleepimine') on lihttüvedest uute tüvede moodustamine ning sõna muutevormide moodustamine tüvele afikseid liites nii, et tüve ja afiksi piirid jäävad selgeks ning igal afiksil on üks kindel tähendus. Nii on see näiteks eesti sõnas *karu-de-le*, kus selgelt eristub tüvi *karu*, mitmuse tunnus *-de-* ning alaleütleva käände lõpp *-le*.

Flekteerivad ehk fusiivsed keeled kasutavad morfoloogilise tehnikana fusiooni. See on uute tüvede ja sõna muutevormide moodustamine tüvesid fonoloogiliselt teisendades. Näiteks sõnavormide *ehe* ja *ehte* grammatiline tähendus avaldub vaid tüve kuju erijoontes. Kui fusiivse morfoloogiaga keeltes kasutatakse tähenduste väljendami-

seks ka tunnuseid, siis puudub tüve ja tunnuse vahel selge piir, näiteks sõnavormis *linnu* (mitmuse osastav sõnast *linn*) ei kuulu *u* ei tüvesse ega ole ka tunnus, vaid on tekkinud tüve *a* ja tunnuse *i* kokkusulamise tagajärjel. Fusiooni korral võib üks ja sama fonoloogiline järjend väljendada korruga mitut grammatilist tähendust. Näiteks sõnavormis *linnasid* väljendab *-sid* ühtaegu nii arvu kui ka käänet. Aglutineerivad on näiteks paljud soome-ugri keeled, fusiivne aga näiteks ladina keel.

Enamik keeli kasutab rohkem kui üht morfoloogilist tehnikat. Isoleerivaks, aglutineerivaks või flekteerivaks nimetatakse keeli rohkem domineerivat kui ainsat tehnikat silmas pidades. Ka eesti keel pole morfoloogiliselt mingi puhas tüüp. Eesti keel kuulub küll sõnamuutmist kasutavate keelte hulka, kuid tal on ka isoleeriva keele omadusi. Leidub ju eesti keeles lisaks käänetele ka rohkesti kaassõnu ning verbi puhul mitmesuguseid analüütilisi vorme, nagu täisminevik (*on teinud*) ja *saab*-tulevik (*saab olema*). Ning nagu juba ülaltoodud näidetest nähtus, on eesti keelel nii aglutinatiivseid kui ka fusiivseid jooni.

Süntaktiline tüpologia

Tuntuim süntaktiline tüpologia on ameeriklase Joseph Greenbergi **sõnajärjetüpoloogia**, loodud 1960. aastatel. Nagu morfoloogiline tüpologia, on ka Greenbergi sõnajärjetüpoloogia nn terviktüpoloogia. See võtab küll keelte liigitamise aluseks vaid ühe parameetri – lause põhisõnajärje, kuid fikseerib ühtlasi terve hulga universaale, mis näitavad, kuidas põhisõnajärjest olenevad muud sõnajärjetüübid ning ka teised keele omadused. Seega ükski sõnajärjetüüp pole ainult keele sõnajärje tüüp, vaid keele kui terviku tüüp.

Greenberg kirjeldas lause põhijärge verbi (V) ja selle kahe peamise laiendi – aluse ehk subjekti (S) ja sihitise ehk objekti (O) järjestusena, nt *Mees (S) ehitab (V) maja (O)*. Neid kolme moodustajat on võimalik järjestada kuuel viisil: SOV, SVO, VSO, VOS, OSV. Mingi keele põhisõnajärjeks peetakse sellist järjestuskombinatsiooni, mida see keel kasutab iseseisvas jaatavas väitluses, kus alus märgib kuulajale tuntud asja.

Eesti keele põhisõnajärjeks on SVO. Muud sõnajärjekombinatsioonid esinevad kõrvalluses, nt *mees, kes (S) maja (O) ehitas (V)*,

ebatavalise teatestruktuuriga lauses, nt lauses, kus kuulajale tuntud asja märgib sihtis: *Selle maja* (O) *ehitas* (V) *minu isa* (S), jm. SVO ja SOV on kõige sagedamini esinevad põhisonajärje tüübid maailma keeltes, hõlmates kokku umbes 85% keeltest. Kümnekond protsenti keeltest kasutab põhijärjena VSO-järge, muid kombinatsioone leidub üsna vähestes keeltes, kusjuures OSV-järge ei esine põhijärjena üheski teadaolevas keeles. Seega on valdav enamik maailma keeli sellised, kus alus eelneb sihitisele.

Greenbergi tingimuslikud universaalid esitavad terve hulga vastavusi lause põhisonajärje ja muude üksuste järje vahel, samuti põhisonajärje seosed muude nähtustega. Hiljem on püütud neid vastavusi täpsustada ning jõutud järeldusele, et oluline polegi kõigi kolme elemendi järjestus, vaid üksnes verbi ja objekti järjestus. Winfred Lehmann esitas 1973. aastal Greenbergi universaalidest lähtudes järgmised tõenäosuslikud järjestuskorrelatsioonid:

VO-keeled	OV-keeled
eessõna + nimisõna	nimisõna + tagasõna
nimisõna + täiend	täiend + nimisõna
küsisõna lause algul	küsisõna lause lõpus
eesliited (prefiksid)	järelliited (sufiksid)
abiverb + põhiverb	põhiverb + abiverb
komparatiivne adjektiiv + võrdlusalus	võrdlusalus + komparatiivne adjektiiv
verb + adverb	adverb + verb
alistussidend + kõrvallause	kõrvallause + alistussidend

Vaatame, kas see vastavus kehtib ka eesti keele puhul. Nagu öeldud, eesti keel on SVO-keel ehk siis Lehmanni järgi VO-keel. Järelikult oleks üsna ootuspärane, et eesti keele puhul kehtiksid tabeli vasakpoolses veerus esitatud järjestusmallid. Päris nii see siiski ei ole.

Eesti keel kasutab ka eessõnu (*üle aia*), kuid valdav osa kaassõnu on siiski tagasõnad (*maja taha*). Täiend, nii omadussõna kui ka omastavas käändes nimisõna, on hoopis nimisõna ees (*väike poiss, venna raamat*, mitte: *poiss väike, raamat venna*). Küsisõna on tõesti lause algul (*Kas sa magad?*), ehkki järjest enam levib ka lauselõpulise küsijätkuga üldküsimus (*Sa magad, või?*). Eesliiteid on aga vähe (nt *eba-tavaline*), põhilised on järelliited (*ava-liku-sta-si-te*). Abiverb on küll üldjuhul põhiverbi ees (*Olen kuulnud*, et ..), järelasend on võimalik vaid teistes lausetüüpides, nt kõrvallausetes (*Ei tea, mis ta*

sellest kuulnud on). Sidesõnaga võrdlusalus on tõesti alati komparatiivse adjektiivi järel (*Mart on vanem kui tema vend*), kuid seest-ütlevas käändes võrdlusalus võib olla nii adjektiivi järel kui ka ees, kusjuures neutraalsem ongi pigem eesasend (*Mart on vanem oma vennast – Mart on oma vennast vanem*). Adverb paikneb normaaljuhul tõepoolset verbi järel (*Ta jookseb kiiresti*), eesasend osutab mitteneutraalsele teatestruktuurile (*Kiiresti jookseb ta õue*). Ning alistussidend on tõesti alati kõrvallause algul (nt *Ma tean, et ta tuleb*).

Niisiis, osa järjestuskorrelatsioone kehtib, osa mitte. Kuivõrd läänemeresoome keelte SVO-järg on välja vahetanud varasema soomeugrilise SOV-järje (enamikus kaugemates sugulaskeeltes on SOV-järg säilinud), siis kõrvalekaldeid SVO-järjest on peetud SOV-järje jäänuknähtudeks.

Kõrvalekalded mõnes üksikus keeles ei lükka muidugi ümber Greenbergi, Lehmanni jt järjestuskorrelatsioone. On ju need esitatud universaalsete tendentsidena, mitte absoluutsete universaalidena. Paraku on mitmete universaalide hilisem kontrollimine paljude keelte materjali põhjal näidanud, et osa esialgseid oletusi ei pea siiski paika. Nii on selgunud, et täiendi asend ikkagi ei olene verbi ja sihitise järjestusest. Ehkki SOV-keeltes on genitiivtäiend (G) tõesti harilikult nimisõna (N) ees, on SVO-keeltes enam-vähem võrdselt võimalik nii GN kui ka NG. Olenemata sellest, missugune on lause põhijärg, domineerib maailma keeltes omadussõnalise täiendi eesasend ning näitavate asesõnade ja arvsõnade järelasend.

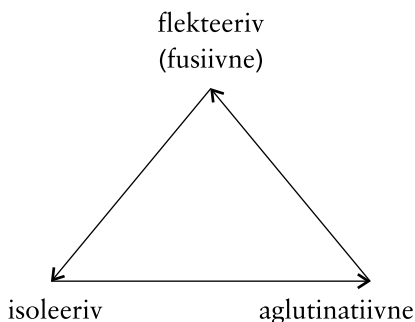
Mis puutub põhisõnajärje korrelatsiooni muudesse nähtustesse, siis on näiteks täheldatud, et OV-keeled on suhteliselt sageli aglutinatiivsed, neis puudub tihtipeale ühildumine ning kui keeles esineb vokaalharmoonia, on see harilikult progressiivne ehk edasisuunduv (nagu soome *tuossa – työssä*). VO-keeled seevastu on sageli flekteerivad, neis esineb ühildumine (nagu eesti *ma söön, te sööte* jne), ning vokaalharmoonia on üldjuhul regressiivne ehk tagasisuunduv.

Sõnajärjetüpoloogiaga tegeldakse tänapäevalgi, kuid enamasti on siiski loobutud liiga julgete üldistuste tegemisest. Ehk teiste sõnadega, sõnajärjetüpoloogia on kaotamas terviktüpoloogia mainet. Et-tevaatlikumaks muutunud keeletüpoloogid tegelevad tänapäeval rohkem konkreetsete nähtuste tüpologiseerimisega, kirjeldades seda, missuguse ehitusega on eri keeltes näiteks täiendlausel (ehk nn relatiivlausel) või kuidas moodustatakse küsimusi, millised on eituse

väljendamise vahendid jne. Lühidalt, tegeldakse pigem osa- kui tervik-
tüpoloogiaga.

Ajalooline tüpologia

Enamikus kui mitte kõigis keelis on rohkem kui ühe keeletüübi jooni, mis osutab sellele, et keeled on pidevas muutuses, nende grammatika ei saa kunagi päris valmis. Loomulikult ei huvita keeletüpoloogegi ainult keelte hetkeseis, vaid ka üleminekud ühelt keeletüübilt teisele, võimalike muutuste endi tüübid. Juba XIX sajandil püstitati hüpotees, et keele morfoloogiline tüüp ei ole midagi muutumatut, vaid keeled arenevad ühelt tüübilt teisele. Algul arvati, et areng toimub isoleerivalt keeletüübilt aglutineerivale ja sealt edasi flekteerivale, hiljem on seda arengut käsitletud ringina, st flekteerivale arenguastmele jõudnud keel arvatakse hakkavat taas arenema isoleeriva tüübi suunas.

Kui selline arenguring kehtib, siis kindlasti pole see vankumatult ühesuunaline, vaid üldtendents, mis mitmete väliste tegurite mõjul võib toimuda varieerumiste ja tagasilöökidega. Näiteks eesti keel on küll mitmete häälikumuutuste tulemusel arenenud aglutineerivalt fusiivse tüübi suunas, kuid sellistest muutustest toimunud mõistmiskaskuste ületamiseks on võetud hiljem kasutusele ka uusi aglutinatiivseid vahendeid, s.o selgete piiridega ühetähenduslikke afikseid, nagu *de*-mitmus ning *sid*-mitmuse osastava tunnus. Ka keelekorraldusel, mille üks taotlusi on selgus, võib õnnestuda juurutada vorme, mis kuuluvad pigem keele eelmisse kui järgmisse arengujärku.

Peamisi protsesse, mis keeled ringi mööda tiirutama paneb, on **grammatiseerumine** – iseseisvate sõnade muutumine abisõnadeks,

abisõnade muutumine sõnaosadeks – liideteks, tunnusteks ja lõppudeks – ning seejärel nende kokkusulamine sõnatüvega.

Kindlasuunalised muutused ei toimu üksnes morfoloogiliste tüüpide puhul. Ka lauseehituse muutumises on oma korrapära, omad muutuste tüübid. Nii võib SOV-sõnajärg muutuda SVO-järjeks, nagu on see toimunud paljudes indoeuroopa keeltes ja ka läänemeresoome keeltes. SOV-järg võib muutuda ka VSO-järjeks, nagu keldi keeltest iiri ja kõmri keeles. Samas pole täheldatud aga vastupidist, s.o SVO-või VSO-järje üleminekut SOV-järjeks.

Mis kasu on keeletüpoloogiast eesti keele jaoks?

Tüpoloogia põhiülesandeks on küll paljude keelte võrdlemise teel keeletüüpide avastamine, kuid tüpoloogia tulemusi saab rakendada ka konkreetsete keelte kirjeldamisel. Tüpoloogia avastatud universaalide, eriti universaalsete tendentside tundmine aitab konkreetse keele, sealhulgas eesti keele uurijal hoiduda jalgratta leiutamisest. Keelte varieerumise piiride tundmine on vajalik ka keelekorraldusele. Kui Johannes Aavikul oleks olnud kasutada tüpoloogia tulemusi, siis oleks ta ilmselt jätnud tegemata nii mõnegi uuendustepaneku, nt tüpoloogiliselt võimatu *no*-genitiivi (*raamat no pois*i) pakkumuse.

Soovitusi edasilugemiseks

Üldist keeletüpoloogia kohta

1. B. Comrie, *Language Universals and Linguistic Typology*. Chicago, 1989. (2. tr)
2. W. Croft, *Typology and Universals*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. (2. tr)
3. E. Itkonen, *Maailman kielten erilaisuus ja samuus*. Turku, 2001. (2. tr)
4. L. J. Whaley, *Introduction to Typology*. California: Sage Publications, 1997.

Eesti keele kohta

1. *Circum-Baltic Languages*. Vols. 1-2. Eds. Ö. Dahl, M. Koptjevskaja-Tamm. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 2001.
2. *Estonian: Typological Studies I–V*. Toimetanud M. Erelt. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised. Tartu, 1996–2001.
3. H. Rätsep, *Some Tendencies in the Development of Estonian*. – *Sovetskoe finno-ugrovedenie* 1981, nr 3, lk 202–211.

-
4. **V. Tauli**, *Structural Tendencies in Uralic Languages*. The Hague: Mouton, 1966.
 5. **V. Tauli**, Is the structural change of languages really predestinated? – *Uralic-Altische Jahrbücher. Neue Folge* 7. Wiesbaden, 1984, lk 25–34.
 6. **T-R. Viitso**, Eesti keele kujunemine flekterivaks keeleks. – *Keel ja Kirjandus* 1990, nr 8, lk 456–461; nr 9, lk 542–548.
 7. **H. Metslang**, Kielet ja kontrastit. – *Virittäjä* 1994, nr 2, lk 203–226.
 8. **V. Skalička**, Über die Typologie des Estnischen. – *Congressus tertius internationalis fenno-ugristarum*. Tallinnae Habitus 17.–23. VIII 1970. Pars I. *Acta Linguistica*. Tallinn, 1975, lk 369–373.

Wiedemanni fenomen

Huno Rätsep

Tartu ülikooli emeritprofessor

30. märtsil 1805. aastal sündis Eestimaa kubermangu väikeses sadamalinnas Haapsalus rae-sekretäri peresse poeg, kellele pandi nimeks Ferdinand Johann. Isa lootis, et pojast saab advokaat, sai hoopis keeleteadlane.

Johann Ferdinandi kaasaegne ja ülikoolituttav Friedrich Robert Faehlmann on kirjutanud mõttesalmi: „Ükskord oli üks mees, ta sündis, elas ja suri, rohkem ma temast ei tea, aga ta oli üks mees”. Sellel Haapsalu noormehel päris nii ei läinud, ta käis läbi hämmastamapaneva elutee, et olla üks mees.

Mõelge vaid, kas pole erakordne.

Provintsilinnakese baltisakslasest kübarsepa pojapoeg läheb Tartusse ülikooli advokaadiks õppima, kuulab ära kõik nõutavad loengud ja ei soorita kolme aasta jooksul ühtki juuraeksamit; talle antakse ülikoolist hoopis vanade keelte ülemõpetaja kutsetunnistus.

Mees õpetab ligemale kolmkümmend aastat gümnaasiumis kreeka keelt, tegeleb vabal ajal muusikaga, herbaariumi koostamisega, malemänguga ja eriti keelte õppimisega. Sellest jõudeajast kirjutab ta kolm soomeugri keelte grammatikat, kordagi nende rahvaste juures käimata. Valitakse pensionilemineku aastal Peterburi Keiserliku Akadeemia akadeemikuks, kusjuures tal pole mingit doktorikraadi ega professoritiitlit. Avaldab pensionieas oma kõige olulisemad tööd eesti keele kohta, kokku üle paari tuhande lehekülje ja paneb nendega aluse eesti keeleteadusele, kusjuures neid peetakse olulisteks ka sada viiskümmend aastat hiljem. Aga ka mordvalased, marid, udmurdid ja komid, liivlastest ja vadjalastest rääkimata peavad teda oma keele uurimise üheks alusepanijaks.

See on Wiedemanni fenomen. Kuidas see oli võimalik? Lihtsalt see ei läinud. Oli vaja sünnipäraseid eeldusi, soodsaid asjaolusid, mõnikord ka õnne, kuid mis peamine: oli vaja eluaegset huvi keeleteaduse vastu ja erakordset töövõimet, visadust, isegi askeetlikkust.

Kes oli see mees?

Wiedemanni esivanemad olid Põhja-Saksamaalt pärit Wiedemannid, Viljandi Lagused, Taanimaal Lönvigid ja Tallinna Ploschkused. Neis peredes puudusid aadlitiitlid, neil polnud suuri maavaldusi. Nad olid linnakodanikud.

Noore Ferdinand Johanni eluteele andis kodu palju kaasa. Rae-sekretärist isa oli keeltetundja mees, kuus keelt suus. Pisike Ferdinand oli enne kooliminekut kodus kõneldud saksa ja eesti keelele lisaks jõudnud õppida natuke prantsuse ja vene keelt. Kreiskoolis ja gümnaasiumis õpetati peale selle veel ladina, inglise, kreeka ja heebrea keelt. Oluline oli aga noormehe enese püsiv keelehuvi. Ülikoolis tegeles ta peamiselt mitmesuguste keelte loengute kuulamisega ja omal käel raamatutest lisa hankimisega. Wiedemannist sai polüglott. Tema ülikoolikaaslane, pärastine armeenia kirjanik Abovjan on oma päevikus kirjutanud, et Wiedemann tundis enam kui kahtkümmend keelt, sealhulgas küllaltki hästi armeenia keelt. Tema hea tuttav Leopold von Pezold kirjutab oma mälestustes kolmekümnest keelest. Niisiis võiksime keelte oskuselt seada Wiedemanni ühte ritta Uku Masingu, Pent Nurmekunna, Paul Ariste ja Villem Ernitsaga. Muide, soome-ugri keeltest ei pakkunud ülikool talle midagi. Tema ajal ainus eesti keele lektori koht oli vakantne, ent seegi oli mõeldud natuke eesti keelt oskavate teoloogiaüliõpilaste harimiseks.

Laialdane keeltetundmine pani aluse gümnaasiumiõpetaja Wiedemanni silmapaistvaks grammatikuks kujunemisele. Keeles kehtiva süsteemi avastamine, selles toimivate reeglite selgitamine sai tema edasises töös peamiseks. Sellele lisandus lähem tutvus tolaeagse uuema keeleteooriaga, eriti Wilhelm von Humboldti seisukohtadega. Teda huvitas just keelte morfoloogiline klassifikatsioon.

Omandatud teadmised ja aegamööda sünenenud oma seisukohad vajasid väljundit. Selleks sai Tallinnas Eestimaa Kirjanduse Ühing, mille asutamisel 1842. aastal oli ka Wiedemann tegev. Selle ühingu koosolekuil järgneva viieteistkümnenda aasta jooksul esines Wiedemann ligemale kolmekümne viie keeleteadusliku ettekandega. Mõned neist jõudsid ka trükki, paljude käsikirjad on säilinud.

Miks soome-ugri keeled?

Kuidas Wiedemann jõudis soome-ugri keelte uurimiseni, on jäänud ebaselgeks. On teada, et ta pidas ettekande soome mütoloogiast. Võib-olla oli ta tuttav äsja ilmunud „Kalevalaga”. Kolmekümnendate aastate lõpul on teda huvitanud soome-ugri ja altai keelte sugulus just morfoloogiliste sarnasuste alusel. 1838. aastal avaldas ta oma seisu- kohad oma gümnaasiumi pisitrükises.

Tol ajal tunti võrdlemisi hästi soome, eesti, lapi ja ungari keelt, kuid muude soome-ugri keelte kohta oli teavet napilt. Retked kauge- te rahvaste juurde nõudsid rohkesti aega ja raha, tugevast tervisest rääkimata. Seetõttu kasutati teadmiste laiendamiseks misjoniseltside poolt väljaantud vaimulikku kirjavara, peamiselt evangeeliumide tõl- keid. Oli küllaltki peamurdmist nõudev tegevus nendest tekstidest mingisuguste esialgsete grammatikate kokkuseadmine ja pisikeste sõ- naraamatute koostamine.

1840. aastate alguseks oli küpsenud vajadus volga ja permi keel- te grammatikate järele. Neid otsustas koostama hakata korraga kolm meest, vanuse järjekorras 35-aastane Ferdinand Johann Wiedemann, 33-aastane saksa polüglott Hans Conan von der Gabelentz ja 27- aastane soomlane Matias Aleksanteri Castrén. Alustas von der Gabe- lentz, avaldades 1839. aastal küllaltki napi mordva keele grammati- ka. Wiedemann kogus pikka aega ersamordva keele kohta materjali, algul vähesest kirjavarast, hiljem Krimmi sõja ajal Tallinnas teeniva- telt ersalastest soldatitelt, veelgi hiljem Peterburis paljudelt ersa mees- telt. Tema ersamordva grammatika koos lühikese sõnastikuga jõudis trükki alles 1865. aastal.

Seejärel üllitas von der Gabelentz 1841. aastal komi keele gram- matika, Wiedemann tutvus sellega ja otsustas teha parema. Järgmisel aastal oli grammatika käsikiri valmis, kuid raha puudusel ilmus see trükist alles 1847. aastal pühendusega von der Gabelentzile. Matias Aleksanteri Castrén valis raskema mooduse, noorema mehena läks ta uurimisretkele komide ja maride juurde. Tema komi keele grammati- ka ilmus 1844 ja oli muidugi keeleaineselt kolmest kõige parem, kuigi grammatikuna oli Wiedemann tugevam.

Siis avaldas von der Gabelentz 1842 mari keele kahe murde võrdluse. Castréni autentsel materjalil põhinev mari grammatika ilmus 1845, Wiedemanni mäemari grammatika käsikiri oli valmis samal aastal, kuid ilmus 1847.

1845. aastal jõudis trükki von der Gabelentzi uurimus udmurdi noomenite käänamisest. Wiedemanni udmurdi grammatika ilmus 1851. Castrén konkursis enam ei osalenud, ta oli siirdunud aastaid kestvale uurimisretkele Siberisse.

Nii oli kujunenud gümnaasiumi kreeka keele õpetajast rahvusvaheliselt tuntud fennougrist.

Kuidas saadi akadeemikuks?

Akadeemikuks saamisel oli Wiedemannil ka õnne. Tema uurimistööga sobiv akadeemikukoht loodi Peterburi Teaduste Akadeemias alles 1844. aastal. Akadeemia otsustas hakata tegelema ka mittevene rahvaste võrdleva uurimisega. Esimeseks akadeemikuks soome sugu ja Kaukaasia rahvaste etnograafia ja keelte alal valiti soomlane Anders Johann Sjögren. Muide, sel kohal saigi olla ainult kaks akadeemikut, Sjögren ja Wiedemann. Kui Wiedemann 1887 suri, suleti see eriala. Oli alanud venestusaeg.

Wiedemanni akadeemikuks saamisel oli määravaks asjaoluks kaks Demidovi auhinda. Demidovid olid laialt tuntud Uurali mäetöösturid, kes sel ajal olid jõudnud juba tsaari õukonda. Üks neist asutas kaks omanimelist iga-aastast teadusauhinda. Suur Demidovi auhind määrati parimale vene keeles avaldatud teadustööle. Teine, kümme korda pisem anti parimale käsikirjalisele uurimusele trükikuludeks. Wiedemann läkitas oma kolme grammatika käsikirjad Sjögrenile auhinna taotlemiseks. Komi grammatika auhinda ei saanud, see anti Castrénile, mari grammatika sai pool auhinda, udmurdi grammatika terve auhinna. Juba akadeemikuna aitas Wiedemann kaasa, et Kreutzwaldi „Kalevipoeg” sai pool Demidovi auhinda.

Suuresti Sjögreni toel sai Wiedemann 1854. aastal akadeemia korrespondentliikmeks. Konkurentidest pole midagi teada. Vägagi tõsine konkurent olnuks Matias Castrén, ent tema oli retkedelt saadud tuberkuloosi surnud 1852. aastal, saanud olla vaid aasta Helsingi ülikooli professor. Mingit muutust kõrge tiitel Wiedemanni ellu esialgu ei toonud, sest palka ei saanud, tuli edasi õpetada gümnaasiumis.

Järgmise aasta, 1855. aasta jaanuaris suri akadeemik Sjögren. Temast jäid maha liivi keele pooleli oleva grammatika ja sõnaraamatu materjalid. Akadeemia tegi värskete korrespondentliikmele ülesandeks töö lõpule viia. Kogu materjal saadeti talle Tallinna.

1857. aastal valiti Wiedemann nelja filoloogist akadeemiku esildisel erakorraliseks (ekstraordinaarseks) akadeemia liikmeks. Wiedemann kolis perekonnaga Peterburi elama. Järgmisel suvel tegi ta oma esimese pikema uurimisretke liivlaste juurde.

1859. aastal oli liivi keele grammatika ja sõnaraamatu käsikiri trükivalmis. Ja samal aastal valiti Wiedemann akadeemia korraliseks liikmeks. Nii oligi saanud kauaaegsest gümnaasiumiõpetajast akadeemik ja mainekas keeleteadlane, ilma et tal oleks olnud doktorikraadi ega professorititlit. Tõsi, 1865. aastal valis Tartu ülikool Wiedemanni oma audoktoriks.

1861. aastal ilmus Peterburis Johann Andreas Sjögreni kogutud teoste teise osana kaks köidet liivi keele materjali, grammatika ja sõnaraamat, ühtekokku 900 lehekülge. Sõnaraamatu koostamisel oli Sjögren jõudnud valmis kirjutada paari esimese tähe osa, ulatusliku sissejuhatus grammatikale kirjutas Wiedemann ja ta töötas ümber ka kogu grammatika käsikirja.

See oli Wiedemannile uus kogemus, sest materjal pärines otse rahvasuust. Wiedemannist oli saanud liivi keele uurija.

Miks just eesti keel?

Selles, miks Wiedemann hakkas uurima just eesti keelt, olid ilmselt määravad mitu asjaolu. Esiteks, töö liivi keele kallal viis paratamatult mõtted eesti keelele. Oskas ta ju eesti keelt ise kõnelda. Teiseks, 1853. aastal oli ilmunud Ahrensi eesti keele grammatika teine täiendatud trükk. Wiedemann polnud mitmete Ahrensi seisukohtadega nõus ja oli juba akadeemikuna 1855. aastal avaldanud akadeemia bulletinis pikema kriitilise kirjutise selle kohta. Kui pead kehvas, tee ise parem. Kolmandaks, pärast liivi keelt tuli millegagi tõsiselt tegelema hakata. Kaugemate soome-ugri rahvaste juurde minemiseks oli ta liiga vana, eestlased olid aga siinsamas Peterburi külje all.

Ja nii pidaski akadeemik Wiedemann 19. detsembril 1860. aastal akadeemias ettekande eesti keele uurimise vajadusest. Ta esitas oma kava asuda eesti keele suure sõnaraamatu ja grammatika koostamisele. Neid kahte raamatut pidas ta üheks tervikuks, nii nagu see oli olnud liivi keelegi puhul. Ta taotles akadeemialt toetust uurimisretkedeks eesti murrete alale ja akadeemiapoolset vahendust Õpetatud

Eesti Seltsi valduses olevate väärtuslike käsikirjade Peterburi saamiseks.

Järgnes ligemale viisteist aastat eesti keele uurimist. Kui ta 1861. aasta kevadel läks esimesele murdeuurimisreisile Eestimaale, oli ta 56-aastane. Kui ta kavandatud töö lõpetas ja viimase käsikirja trükki andis, oli ta 70-aastane. Uurimisretked eesti murrete alale kestsid 1868. aastani, iga retke aruanne trükiti akadeemia bülletäänis. Nii põhjalikult polnud keegi varem eesti murdeid uurinud. Oma sõnaraamatu ja grammatika aluseks seadis ta põhjaeesti keele. Lõunaeesti murretega lähema tutvumise tulemuseks oli 1864. aastal Peterburis ilmunud Võru murde ülevaade.

Wiedemann ei teinud ranget vahet trükitud ja suulise keelematerjali vahel. Sama põhjalikult kogus ta ainekogu ka eesti kirjakeelsetest trükistest, käsikirjadest. See joon iseloomustab kõiki tema grammatikaid ja sõnaraamatuid.

Just eesti keele uurimisel ilmnis eriliselt Wiedemanni erakordne töövõime ja järjekindlus. Vormida kolmeks raamatuks üle kahe tuhande lehekülje teksti, käsitsi kõike kirja pannes, on vaid vähestel keeleteadlastel õnnestunud. Nagu varemgi, hoolimata raskustest viis Wiedemann kavandatud töö lõpule. 1869 ilmus eesti-saksa sõnaraamat ja 1875 eesti keele grammatika.

Tahaksin siinkohal rõhutada üksnes paari seika. Esiteks, selliste suurejooneliste teoste loomine ja trükkimine oli tollal võimalik üksnes teaduste akadeemias, teaduste akadeemia kulul. Polnuks Wiedemann akadeemik, poleks XIX sajandi teisel poolel kirjutatud ja avaldatud ka sellist sõnaraamatut ega grammatikat. Selline töö oleks gümnaasiumiõpetajal üle jõu käinud.

Teiseks. Wiedemann oli keele kirjeldaja. Ta oli läbinisti veendunud, et kõigepealt tuleb keele ehitus põhjalikult selgeks teha ja alles siis hakata võrdlema teiste keeltega ja uurima keele süsteemi ajaloolises arengus. Selle viimase jättis ta aga teadlikult järeltulijate hooleks.

Kolmandaks. Wiedemann uuris eesti keelt kui fennougrist. Eesti keel polnud tema emakeel, vaid tavaline objektkeel, tõsi, keel, mida ta päris hästi tundis. Ta ei kavatsenud kirjutada kirjakeele grammatikat, koostada kirjakeele sõnaraamatut. Tema uuris eesti rahvakeelt ja kirjutas rahvakeele grammatika ja sõnaraamatu.

Eesti haritlastele kujunes Wiedemann pärast sõnaraamatu trükist ilmutumist omamoodi kõrgemal seisvaks patriarhiks, kellelt loodeti abi

keelevaidlustes ja kellelt oodati kirjakeele järjeleseedmist. Wiedemann seda ei teinud. Oma suhteid eestlaste ja eesti keelega on ta küllaltki selgelt kirja pannud 1871. aastal ilmunud artiklis „Eesti murded ja eesti kirjakeel”. Järgnevad paar olulist lõiku sellest Henn Saari tõlkes.

„Kas rahvas on juba nii kaugelt arenenud, et võib võõra kultuurkeelet (nagu sakslased ladina keele) maha jätta ja sealtpeale oma rahvuskultuuri taotada, see on küsimus, millele ta peab ise vastuse leidma, sest tema üksi peab kandma enneaegsusest või hilinemisest tuleva kahju. Seepärast ei saa olla ei mu kavatsus ega ülesanne uurida või otsustada, kas eestlased praegu just sellisel teelahkmel seisavad. Nende eneste seas ei puudu arusaajad ja haritud mehed, kes selle üle otsustagu.”

„Fakt on, et eestlaste seast on korduvalt kuulnud hääli, mis nõuavad puhtrahvuslikke kõrgemaid haridusasutusi ja iseseisva kultuuri rajale pöördumist, esialgu piisab sellest, et ei tunduks kohatu, kui võtan julguse osutada millelegi, mis peab toimuma enne, see on nimelt ühise, kõigi jaoks sama kirjakeele kättevõitmine.” „Kasu üldisest kirjakeelest on nii tohutu, et ükski edasipüüdlik rahvas, kes tahab asuda kultuurrahvaste rivvi, ei peaks tagasi kohkuma ühestki loobumusest, mingist vara- või vaimujõu ohvrist, et aga sellist keelt endale saada.” Selline oli akadeemik Wiedemanni arvamus.

Oma elu viimasel aastakümnel tegeles Wiedemann endiselt soome-ugri keelte uurimisega. Avaldas komi keele grammatika ja sõnaraamatu. Enne oma surma 29. detsembril 1887. aastal oli ta jõudnud lõpetada mari keele sõnaraamatu käsikirja puhtalt ümber kirjutamise.

Olgu lõpetuseks Lydia Koidula emotsionaalne hinnang Wiedemannile kui inimesele. Ta kirjutas 1872. aastal Kreutzwaldile: „Papa Wiedemann Peterburist on mõnda nädalat siin ja hurjutas mind ka – küll on vanahärradel hurjutamine selge, imelik see on! – et mina tõotatud tsölibaadile truudust tahtvat murda (jutt on Koidula abiellumisest). Aga ikkagi on ta tore, armas vanahärra ja minule väga meelega järgi.”

ndus*-liide eesti keeles ehk *peksandusest* ja *pärandusest* *e-postinduse* ja *perearstinduseni

Argo Mund

eesti keele instituudi assistent

Tartu ülikooli magistrant

Paarikümne viimase aasta jooksul on sagenenud *ndus*-liite kasutus. Olgugi et seda sufiksit kirjeldab mitu eesti keele sõnamoodustuse käsitlust¹, tekkis mõte anda paljudest värvikatest juhutuletistest ülevaade omaette artiklina. Selle näited olen kogunud ajakirjandusest (pms Postimehe ja Virumaa Teataja Interneti-lehelt), aga mujaltki. Käsitlen vaid noomenist tuletatud *ndus*-derivaate, jättes kõrvale niisugused sõnad, kus *-ndus* on liitsufiks, koosnedes tegusõnaliidetest *-ne* ja *-ta* ning nimisõnaliitest *-us*, nt *pikendus* (*pikk* + *-ne* > *pikene*; *pikene* + *-ta* > *pikenda*; *pikenda* + *-us* > *pikendus*), *suurendus*, *kõrgendus*.

Sufiks *-ndus* grammatikakirjeldustes

Liite *-ndus* käsitlusest leidub märke juba XIX sajandil.

Estofiil Arnold Friedrich Johann Knüpffer avaldab 1814. aastal ajakirja Beiträge kolmandas osas nimisõnade tuletamise ülevaate. Selles leidub ka liide *-andus*, mille kohta on näited *peksandus* 'viljapeksul lademetelt saadud vilj', *kaewandus* ja *pärrandus*.²

¹ S. Vare, Nimisõnaliited tänapäeva eesti kirjakeeles. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus, 1981, lk 122–124; M. Erelt, R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare, Eesti keele grammatika I. Morfologia. Sõnamoodustus. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut, 1995, lk 527–528; R. Kasik, Eesti keele sõnatuletus. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 3. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1996, lk 127–128.

² K. Habicht, *us*-liiteliste abstraktnimisõnade areng eesti kirjakeeles. Magistritöö. (Käsikiri.) Tartu: Tartu Ülikooli eesti keele õppetool, 1995, lk 40.

Eduard Ahrens esitab oma grammatikas „Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes” (1843, 2. tr 1853) *us*-sufiksi variandina ka *ndus*-sufiksi, sõnanäited on *pärandus*, *peksandus*, *rabandus*, *tasandus*, *töstandus* ’saksa *Ackerlotte*’, *warandus*. Ahrens kirjutab, et *us*-liide lisatakse peaaegu alati tugevale vormile ja see märgib enamasti abstraktset mõistet.³

Ka Ferdinand Johann Wiedemanni grammatikas „Grammatik der Ehstnischen Sprache” on liide *-ndus* olemas. Wiedemanni meelest on sufiks seotud *nud*-partitsiibiga, teiste näidete hulgast leiame tuletised *jätkandus* ’lisa’, *kogundus* ja *kogudus*, *korjandus*, *peksandus* jt. Autor ütleb, et natuke teistsuguse moodustusviisiga on sõnad *istundus*, *kirjandus*, *paigandus* ’elukoht’, *pässandus* ’sassiajamine’.⁴ Huvitav on, et neist esimest kasutatakse tänapäevases keeles kujul *istandus*, mille tähendus Wiedemanni sõnaraamatu järgi on ’istik’.

Karl August Hermanni grammatika (1884), mis on teatavasti esimene eestikeelne eesti keeleõpetus, liiteid ei käsitle.

Ülal mainitud XIX sajandi olulisemates eesti keeleõpetuse ülevaadetes esitab substantiividest tuletatud *ndus*-derivaate eraldi vaid Wiedemann, kuid ta ei viita tuletusaluse sõnaliigile.

XX sajandi eesti keele sõnamoodustuse arengut on raamatus „Eesti keelekorraldus” kirjeldanud Tiiu Erelt kokkuvõtlikult nii: „Sõnamoodustus on kujunenud süsteemipärasemaks. Tuletuses on uusi või elustatud liiteid: *-mu*, *-la*, *-el*, rohkesti on kasutatud *lus*- ja *ndus*-liidet.”⁵

Sajandi esimesest poolest on sufiksi *-ndus* kirjeldamise seisukohalt oluline teos Johannes Aaviku „Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika”, kus on kirjas: „Esimesena moodustati „kirjandus” ja selle eeskujul tulid hiljem muud *ndus*-sõnad.”⁶ Kuna Knüppferi ülevaates olid juba tuletised *rabandus* ja *varandus*, ei pea Aaviku väide paika.

Johannes Valgma ja Nikolai Rømmeli „Eesti keele grammatika. Käsiraamat” annab *ndus*-tuletiste tähendusteks 1) ühiskondliku elu

³ Uue ajastu misjonilingvist. Eduard Ahrens 200. Koostanud ja toimetanud K. Ross. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2003, lk 210.

⁴ F. J. Wiedemann, Grammatik der Ehstnischen Sprache. Sankt-Petersbourg, 1875, lk 209–210.

⁵ T. Erelt, Eesti keelekorraldus. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2002, lk 31.

⁶ J. Aavik, Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus, 1936, lk 286.

ala, nt *kaubandus*, *kalandus*, *majandus*, ja 2) aretamisasutus või -ala, nt *hobusekasvandus*, *istandus*.⁷

Ka paljud üldhariduskooli õpikud on *ndus*-tuletisi maininud. Tähelepanu väärrib, et Mati Ereleti ja Silvi Vare gümnaasiumiõpikus on näiteid nii üldkasutatavate *ndus*-tuletiste, nt *aiandus*, *kaubandus*, *kodundus*, *põllundus*, kui ka juhumoodustiste kohta, nt *köögindus*, *sau-nandus*, *missindus*.⁸

Mati Ereleti, Tiiu Ereleti ja Kristiina Rossi „Eesti keele käsiraamatu” 2. trüki järgi tuletab *-ndus* peamiselt nimisõnadest, harva verbi-dest nimisõnu, mis väljendavad: a) põhiliselt tegevusala (*aiandus*, *karjandus*, *kalandus*, *pangandus*, *sõjandus*, *kaubandus*), b) harvemini tegevust ennast (*korjandus*), c) tegevuskohta (*istandus*, *kasvandus*), d) kogumit (*kirjandus*, *varandus*).⁹

Käesoleva artikli kirjutamiseks on tuge pakkunud teadusliku „Eesti keele grammatika” I osa ning Silvi Vare (1981) ja Reet Kasiku (1996) tööd (vt viide 1).

Tuletiste vorm ja sisu

Sufiks *-ndus* liitub tavaliselt kahesilbilisele tüvele (alates pearõhulisest silbist), mis võib olla nii oma- kui ka võõrtüvi, nt *asjandus*, *kellandus*, *nukundus*, *eurondus*, *kavalerindus*, *mobiilindus*, *restoranindus*. Uurijad on kirjutanud, et kolme- ja rohkemasilbilise alustüvega tuletisi tajub keelekasutaja normist kõrvalekaldeksena.¹⁰ Kolmesilbilise tüvega on siinsetest näitesõnadest *videondus*. Ka ühesilbilise tüvega tuletisi on vähe, nt *laondus*, *mäendus*, *veondus*, *kantseleindus*, *galeriindus*. Osa *ndus*-tuletisi on saadud liitsõnadest, nt *perearstindus*, *koduõendus*, *loomaaiandus*, *lumelinnandus*.

Liitele eelneb tavaliselt omastavas käändes tüvi. Huvitav on tuletis *madrundus* 'madruseõpetus', mille genitiivi kolmesilbilisest tüvest (*mad-ru-se*) on viimane silp ära kaotatud. Astmevahelduslike sõnade puhul liitub *-ndus* tavaliselt nõrgaastmelisele tüvele (*kaup* + *-ndus* >

⁷ J. Valgma, N. Rimmel, Eesti keele grammatika. Käsiraamat. Tallinn: Valgus, 1968, lk 305.

⁸ M. Erelet, S. Vare, Eesti keele õpik XI klassile. 2., parandatud ja täiendatud trükk. Tallinn: Koolibri, 1996, lk 14.

⁹ M. Erelet, T. Erelet, K. Ross, Eesti keele käsiraamat. 2., täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2000, lk 313.

¹⁰ Eesti keele grammatika I, lk 528.

kaubandus, *kokk* + *-ndus* > *kokandus*, *nukk* + *-ndus* > *nukundus*, *särk* + *-ndus* > *särgindus*). Sellest seisukohast on probleemne tuletis *tarvandus* (> *tarvas*). Juursõna *tarvas* omastav kääne *tarva* on III vältes. Küsimusele, kas tuletises välde nõrgeneb, on raske vastata, kuna *tarvandus* on juhutuletis, mida pole kuulda olnud suulises kasutuses.

-ndus-liide ei liitu tavaliselt teistele liidetele, erandid on nt *siden-dus* (*-ndus* liitunud *e*-sufiksile), *hoiundus*, *laenundus*, *maksundus*, *lennundus* ja *leiundus* (liitunud *u*-le), *jahindus* (liitunud *i*-le).

-ndus võimaldab ka edasituletamist, kõige sagedamini *lik*-liitega, nt *majanduslik*, *kirjanduslik*.

Üle poolesaja substantiivist saadud *ndus*-tuletise on eesti keeles aktiivselt käibel. Neist lõviosa tähendab tegevusala. Liitega *-ndus* sõnad on ka muid tähendusi: aretamisasutus või *-ala* (*istandus*), kogu (*kirjandus*, *varandus*), koht (*kasvandus*, *lahvandus*), tegevus (*korjandus*), haigus (*rabandus*).

„Eesti keele sõnaraamatus ÕS 1999” on järgmised *ndus*-tuletised: *aiandus*, *arhiivindus*, *asjandus*, *autondus*, *avandus*, *börsindus*, *filmindus*, *fotondus*, *hoiundus*, *hotellindus*, *informatsioonindus* ehk *infondus*, *istandus*, *jahindus*, *kalandus*, *karjandus*, *kasvandus*, *kaubandus*, *kirjandus*, *kodundus*, *kokandus*, *korjandus*, *krediidindus*, *laenundus*, *laevandus*, *lahvandus*, *laondus*, *leiundus*, *lennundus*, *linnundus*, *läänindus*, *majandus*, *maksundus*, *marjandus*, *merendus*, *mesindus*, *metsandus*, *mullandus*, *mäendus*, *mündindus*, *orjandus*, *pangan-dus*, *patendindus*, *piimandus*, *plaanindus*, *põllundus*, *raamatukogun-dus*, *rabandus*, *rahandus*, *raketindus*, *reklaamindus*, *sõjandus*, *trükin-dus*, *tulundus*, *turundus*, *vapindus*, *varandus*, *veondus*, *viljandus*, *värgindus*, *õendus*, *ärindus*.¹¹

Sufiksiga *-ndus* on palju juhutuletisi, mis sõnaraamatutesse ei mahu. Allpool esitan mõned olulisemad rühmad, missuguse tähendusega sõnadest saab *ndus*-tuletisi teha. Iga rühma järel on valik lausenäiteid, mille järel sulgudes on lause autori nimi, loo ilmumise koht ja aeg.

1. Isik, nt *arstindus*, *perearstindus*, *ämmaemandus*, *madrundus*, *klounindus*, *beebindus*, *titendus*, *beibendus*, *missindus*, *modellindus*, *dändindus*, *vipindus*, *fännindus*, *hipindus*, *staarindus*, *güidindus*, *jõulu-*

¹¹ Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999. Koostanud T. Leemets, S. Mäearu, M. Raadik ja T. Ereht. Toimetanud T. Ereht. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 1999.

vanandus, päkapikundus, reheapindus, nuhindus, spioonindus, pioneerindus, sõbrannandus, kavalerindus, äpundus, homondus, lesbindus, litsindus, pätindus, tiblandus.

ndus-tuletise võib moodustada sõnaga, mis märgib isikut ea, välimuse või riietusstiili, sotsiaalse staatuse, elukutse, seksuaalse kalduvuse vm järgi.

Kool saatis oma õppekavad tutvumiseks, need sisaldavad huvitavaid õppeaineid, nagu merelaevandus, **madrundus** jms. (Katrin Kask, Virumaa Teataja 09.03.2004)

Kurvastuseks **beibenduse** harrastajaile: miniseelik peitke sügavale riidekappi .. (Britt Rosen, Postimees Extra 09.10.1999)

Vipindusest .. julgeolekuteenistus pani võistluspaiga ümber kõik nõõbid hermeetiliselt kinni ja mõne veel pealekauba. Põhjus oli selles, et võistlust tuli vaatama Jaapani keisri onupoeg abikaasaga. (Raul Rebane, Postimees 17.02.1998)

Hakati seisma igasuguste grupeeringute eest, sest arvati, et see läks hästi peale. Mõni tegeles jõmluse, mõni **litsinduse**, kolmas represseeritutega. (Olari Taal, Eesti Päevalehe nädalalõpulis Laupäev 17.07.2004)

2. Koht, nt *apteegindus, koolindus, kõrgkoolindus, ülikoolindus, eraülikoolindus, puukoolindus, farmindus, fondindus, hallindus, hipodroomindus, kasiinondus, salongindus, galeriindus, kinondus, teatrindus, klubindus, kooperatiivindus, köögindus, lasteaiandus, mõisandus, putkandus, europutkandus, saunandus, talundus, ökotalundus, telendus, teleturundus, baarindus, diskobaarindus, pubindus, restoranindus, tualetindus, bordellindus.*

Kõige aeglasemalt muutub ühiskonnas inimese teadvus, ta on väga konservatiivne: **koolindus** on Eestis juba kaua olnud selline ja las ta olla edasi. (Ago Künnap, Postimees 20.11.1997)

Kasiinondus on pannud põhirõhu suurte panustega mängijatele ja teeb kõik selleks, et väikeste panustega ei mängitaks ega lahkutaks automaadi juurest enne kui raha otsas. (Rein Sikk, Virumaa Teataja 11.03.2004)

Eluterve **tualetinduse** vastu ei ole mina sugugi, olgu öeldud. Omal ajal olevat selle abil selgeks tehtud sõnade „tung” ja „jõud” sisuvahe. Tung on see, mis lapse sunnib potile, ja jõud tõstab ta sealt jälle püsti. (Helju Vals, Postimees 14.06.1998)

3. Üritus, nt *diskondus, laadandus, messindus, pulmandus, euro-laulundus.*

Et Tourest avab messihooaja Eestis üldse, siis on sellest kujunenud Eesti **messinduse** suveräänne liider .. (Arne Mäe, Virumaa Teataja 28.02.2004)

Sisukalt küpse häälega Kärmas on osalenud varem **eurolaulunduses** kaks korda. (Raimu Hanson, Postimehe nädalalisa Arter 29.01.2000)

4. Riigi- ja elukorraldus, nt *eurondus, brändindus, logondus, palgandus, ümbrikupalgandus, pankrotindus, projektindus, tollindus, turvandus, käsundus, prügindus, fekaalindus, metallindus, naftandus, lipundus, passindus, ID-kaardindus, viisandus, talongindus, viidandus, sildindus, plakatindus.*

Eesti minekut Euroopa Liitu peab **eurondust** õppiv tartlanna iseene-sestmõistetavaks. (Raimu Hanson, Postimees 27.04.2001)

Euroliit on korduvalt Eesti **passinduse** nõrka turvataset kritiseerinud. (Toomas Sildam, Postimees 24.01.2001)

Peame hakkama pingutama selle nimel, et teha Elvast mööda sõitjaile teatavaks, et läheduses on väärt suvituskoht. See puudutab eeskätt **viidandust**. (Kalle Jürgenson, Postimees 06.10.1998)

5. Side ja tehnika, nt *postindus, sidendus, raalindus, internetindus, võrgundus, veebindus, e-postindus, meilindus, mobiilindus, videondus, bussindus, jetindus, praamindus, rongindus, reisirongindus, tram-mindus, trollindus, taksondus, piraattaksondus, foorindus, ufondus.*

Täiesti uue suuna sai **mobiilindus** seoses Euroopa Liidu projektiga MORE (Mobile Rescue Phone). Selle tulemuseks oli revolutsiooniline toode – mobiiltelefon ja GPS-navigaator ühes seadmes. (EMT kliendileht Mobiil, suvi 2003)

Eesti **reisironginduse** arengu üle otsustamist pole Toompea poliitikutel enam võimalik tulevikku lükata. (Taivo Paju, Postimees 07.03.2000)

Olles mitu aastat kokku puutunud Rakvere **taksonduse** ja liikluskorraldusega, tahaksin rääkida mõningatest tähelepanekutest ja arusaamistest selles vallas. (Kunnar Jalananen, Virumaa Teataja 17.10.2003)

6. Garderoob, aksessuaarid ja kosmeetika, nt *kostüümindus, särgindus, püksindus, teksandus, sokindus, kingandus, sussindus, parfüümindus, meigindus, kreemindus, kotindus, prillindus, kellandus.*

Viimastel aastatel on aga **kostüümindus** Narvas nii populaarseks muutunud, et kõikidele neile, kes on valmis Narva linna päevade ajal kostüüme esitlema, pole võimalik vastu tulla. (Aigi Viira, Postimees 25.01.2000)

Turu Kaubamaja keldris oli **lastesussindust** enam kui napilt. Turul öeldi otse, et suvekaup, pole mõtet otsida. (Inna Grünfeldt, Virumaa Teataja 22.10.2004)

Parfüümide loojaid mõjutavad üha tugevamini neile tööd andvad kosmeetikafirmad, moekunstnikud ja kosmeetikaettevõtete kliendid. Staažikamad lõhnakunstnikud on kurtnud, et niimoodi saab **parfüüminduses** varsti valitsevaks kiirtoitlustustööstuse mentaliteet. (Rain Vää, Postimees 21.03.1996)

7. Söök ja jook, nt *söögindus, toidundus, banaanindus, õunandus, kurgindus, marjandus, köögiviljandus, puuviljandus, munandus, seenendus, konservindus, lihandus, koogindus, taksoviinandus, veinindus, õllendus, kokteilindus.*

.. elas staadion neljapäeval vaikelu. Putkandus ja **söögindus** puhkasid, parkimist keelustavad ja suunavad märgid olid aga jõus. (Toivo Kivimets, Postimees 20.06.1998)

Ta [Erast Parmasto] on aastaid teinud rahvalugustuslikku tööd **seenenduse** vallas. (Tartu Postimees 14.02.2003)

.. keeld piirab inimese vabadust ja laseb salaviinaäri ja **taksoviinandusel** lokata. (Joel Hirv, Virumaa Teataja 21.07.2004)

8. Meelelahutus ja harrastused, nt *turismindus, amatöörfilmindus, mängufilmindus, bändindus, hasartmängundus, bridžindus, horoskoobindus, margindus, kruisindus, seriaalindus, jalgpallindus, vutindus, langevarjundus, kitarrindus, koolilehendus, tangondus, mänguasjandus, klotsindus, nukundus, pabernukundus, barbindus, mikindus.*

Tähelepanu on pälvinud kaitsejõud, vaesus, demograafia, **hasartmängundus**, liikluskultuur jpm. (Andri Maimets, Postimehe nädalalisa Arter 06.03.2004)

Mänguasjanduses on vastavalt tooterühmale oma globaalsed kaubamärgid – näiteks **nukunduses** valitseb Mattel, **klotsinduses** Lego ja kaugjuhitavate mudelautode number üks on Nikko. (Nils Niitra, Postimees 30.10.1999)

9. Muu, nt *lemmikloomandus*, *koerandus*, *kassindus*, *lemandus*, *vaa-landus*, *kaardindus*, *mööblindus*, *kapindus*, *pakindus*, *pealkirjandus*, *nõiandus*, *vampiirindus*, *tarvandus*, *kursiivindus* (*kursiivis olema* 'purjus olema'), *tillindus*.

Kui suvenäitus läbi sai, toimus Chicagos suur lehmaturg, kus kujud Sotherby oksjoni ekspertide käe all maha müüdi. .. Osa teenitud rahast läks **lemandusega** tegelenud kunstnike honorarideks, ülejäänud jagati .. (Neeme Raud, Postimees 11.07.2000)

Kui kümmeaastat tagasi tekkisid esimesed eraülikoolid, nimetati neid kassikoolideks. See tähendas seda, et iga kriimude silmade omanik võis „lapsi lugema” kutsuda. Üks mu tuttav leidis, et nüüd, kui Carmen Kassi tahetakse europarlamenti valida, on „lapsed” suureks saanud ja **kassindus** jõudnud poliitikasse. (Kerttu Rakke, Postimees 06.03.2004)

.. nagu kogu kunstis, pole ka **mööblinduses** mingit tooniandvat stiili, seda ka mitte prestii□ikamas nn avangardi paviljonis. (Ants Juske, Postimees 19.01.2002)

TV 3 näib üldse harrastavat kummalist **pealkirjandust**. (Raimu Hanson, Postimees 30.10.1998)

Tegelikult soosib tarva ümber tembutamist ka kuju autori Tauno Kangro arvamus. .. Peaasi, et virulaste **tarvandus** liiga tõsiseks ei muutuks. (Rein Sikk, Virumaa Teataja 12.03.2004)

Kursiivinduse arvustus. Kursiivitama ehk purjutama. Ei tahaks hästi üle sirvida neid seltskonnaelu ridu, kus pidutsevad ajakirjanikud. Me ei oska endast kirjutada. Jääb mulje, nagu oleks olnud meeletumalt kõlinalt ja vahtu. (Helju Vals, Postimees 31.12.1998)

Kuidas oleks arst, kes tahab rahvast pimedusest välja aidata, pidanud väljenduma, olles ühtaegu täpne, mõjukas ja viisakas? Ega ometi nii: „Mehed, kondomeerugem!” Kümnetes pahandavates lugejakirjades on esimesel kohal sõna, ikka see **tillindus**, ja alles teisele seatakse asjade seis, mis sõna üldse esile kutsus. Nüüd siis paljundatakse seda, teenides aplausi Vilosiuse varjus. (Helju Vals, Postimees 12.07.2001)

Järgmises tekstis on tuletisel *koerandus* eufemismi ülesanne.

Meenub, et Vilde kolhoosis oli üks vahva ökonomist, kellel oli suhtluseks selline „valem”, et pooled tuleb kohe koera p... saata. Mina jälle küsima, et kas ta ei karda, et just vale poole ära saadab? Kord sai ta mingis Moskva hotellis improvisatsiooni korras oma teooriat koguni näitlikustada. Vene ajal tuli enne väljamaale sõitmist üks öö veeta kusagil

Moskva hotellis. Meie kolhoosi grupp majutati kuhugi VDNH lähedale hotelli. Aga kohvrid tuli keldrisse jätta, see oli zakon – tubadest varastati. Aga meie ökonomist Hilma sikutas oma kohvrit hoopis trepist üles, avalikult ja kõigi nähes. Administraator õiendama – kuda, kuda devuška!? Siis, fuajetäie eestlaste naerupahvaka saatel Hilma selle vaese administraatori sinnasamusesse koerandusse saatiski. Ja seda kõike nagu muuseas, kätteõpitult ja stoilise rahuga. Ning ise sikutas oma varandust ikka heidutamatul ülepoole. (Ilme Post, Virumaa Teataja 16.10.2004)

Juhutuletiste valikust selgub, et *ndus*-tuletised levivad paljudes valdkondades. Loetletud sõnad tähendavad siiski enamasti aine- või eluala, muudesse tähendusrühmadesse kuuluvaid tuletisi on harva leida.

Mõne valdkonna märkimiseks võib käibel olla mitu *ndus*-tuletist, nt *krediidindus* ja *laenundus*, juhumoodustistest *meilindus* ja *e-postindus*, *vutindus* ja *jalgpallindus*. Kaks viimast tuletist pole stiililt võrdsed: *vutt* ja sellest tuletatud *vutindus* on argikeelsed, *jalgpall* ja *jalgpallindus* kirjakeelsed.

Leidub ka muid argikeelseid tuletisi, nt *beibendus*, *litsindus*, *fännindus*, *äpundus*, *kursiivindus* 'kõik purjutamisse puutuv', *brändindus*, *ID-kaardindus*, *kruiisindus*. Inglise laenude *bränd* ja *ID-kaart* asemel on kirjakeeles (*toote*)*mark* ja *isikutunnistus*, toorlaenu *kruiis* asemel on korrektse keelde soovitatud sõnu *ristlus*, *matke*, *huvisõit* ja *lõbusõit*.

Arvatavasti on argikeele komme luua käigupealt uusi värvikaid liitsõnu ja tuletisi olnud *ndus*-tuletiste levima hakkamise põhjuseks kirjalikeski tekstides, eelkõige vabamas Interneti-suhtluses ja mõnes ajakirjandus□anris, milles on tähtis oma arvamuse avaldamine.

Õigekeelsusest

1966. aastal on Henno Meriste pannud kirja järgmise mõtte: „Meil on, õigemini oli rühm tegevusvalda tähistavaid *ndus*-lõpulisõnu: m ä e n d u s, s õ j a n d u s, t r ü k i n d u s, l a e v a n d u s, k a r j a n d u s jne. Kahjuks on nad suurel määral minetatud. Nii ei tunta enam p a n g a n d u s t, vaid selle asjad peab ära ajama k r e d i i t. Ei tegutse enam m e t s a n d u s e ja k a l a n d u s e, vaid m e t s a m a j a n d u s e ja k a l a m a j a n d u s e asutused. Millest küll säärane olukord „terminimajanduses“?”¹²

¹² H. Meriste, Sõnamerel seilates. Tallinn: Valgus, 1978, lk 31.

Eespool käsitletud arvukaid *ndus*-tuletisi vaadates paistab, et Meriste mure on jäänud kaugesse minevikku. Juba 1970. aastal on kirjutanud Rein Kull: „Mõnede liidete produktiivsus on viimase aastakümne jooksul suuresti kasvanud. Eelkõige nimetatagu siin *ala*-liidet *-ndus*, mis edukalt asendab mitmesuguseid *asjandusi* ja pseudo-*majandusi* ..”¹³

Siiski on ÕS 1999 koostajad tuletanud meelde, et *autondus*, *fotondus* ja *laondus* on paremad kui *autoasjandus*, *fotoasjandus* ja *laoasjandus* või *laomajandus*, ning *rahanduse* asemel sobib pigem *rahandus*. Sõnaraamatu artikkel *asjandus* selgitab, et selle osaga liitsõnad on parem asendada *ndus*-tuletistega. Proovime selle soovitusel järele ajakirjandusest võetud näidete peal:

Nii Ameerikas kui ka Prantsusmaal **filmiasjandust** õppinud Raagil oligi etteheiteks see, et noored kipuvad oma töödes venima. (Virumaa Teataja 02.11.2004) – **filmindus**

Kui suur osa **trükiasjanduses** on arvutil? (Virumaa Teataja 01.09.2004) – **trükindus**

Austraalia **veiniasjandus** algas Uus-Lõuna-Walesist Veelahkmeaheliku nõlvadelt. Sealt leiti viinamarjale veidigi jahedamaid ja niiskemaid kasvupaikasid. (Postimehe nädalalisa Arter 07.08.2004) – **veinindus**

Praegu õpib Kerli üheksandas klassis. Mida ta kümne aasta pärast teeb, ei oska neiu arvata, kuid tahtmine on **arvutiasjandust** põhjalikumalt õppida. (Virumaa Teataja 27.10.2004) – **raalindus**

Peep Nemvalts on soovitanud tarvitada arvutiterminite moodustamisel järjekindlamalt tehistüve *raal*. Ta on kirjutanud: „Ka tegevusala nimetusena on *raalindus* otstarbekam kui *arvutiasjandus* või *arvuti-ala*.”¹⁴ Tuletis *arvutindus* pole paraku võimalik, sest *ndus*-sufiks ei liitu tavaliselt kolmesilbilisele tüvele.

Liitsõna *kodumajandus* on ÕS 1999-s märgendiga vmo 'vanamoeline', selle asemel on praeguses keeles levinud *kodundus*. Ka mõned muud *majandus*-komponendiga liitsõnad võib asendada *ndus*-tuletistega.

¹³ R. Kull, *Quo vadit* eesti õigekeelsussõnaraamat. Sõnamoodustuse sihiseadid. – Keel ja Kirjandus 1970, nr 7, lk 398.

¹⁴ P. Nemvalts, Raalinduse oskuskeelt vaagida. – Rahvusvaheline terminoloogiakonverents „Eesti oskuskeel 2003” 10. ja 11. oktoobril 2003. Ettekanded. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2004, lk 148.

.. rõhutavad järvakad omavalitsuste koostööd ühiste asjade, nagu transport, **prügimajandus** ja noortetöö korraldamisel. (Virumaa Teataja 24.08.2004) – **prügindus** (ning transport on **veondus**)

Sildimajandusest olulisemaks pidas Kullerkupp kohtute reformi töökorralduslikku poolt. (Virumaa Teataja 28.10.2004) – **sildindus** ~ **sildid**

Kogu Eestile on siin käinud külalised ette heitnud kehva **viidamajandust**, halvaks peetakse ka bussiühendust. (Virumaa Teataja 17.09.2004) – **viidandus**

Järgmises näites oleks tuletis *õpikundus* kolmesilbilise tüve tõttu ebariilik kui mitte võimatu.

Märksa kallimaks muutunud töövihikud, mis võtsid lapsevanemate rahakotist sel sügisel juba kuni pool tuhat krooni, sunnivad riigi **õpikumajandust** korraldavat eksamikeskust otsima võimalusi hinnatõusu ohjeldamiseks, kirjutas Postimees. (Eesti Päevaleht 06.09.2004)

Selgitust vajab veel tuletiste *istandik* ja *istandus* vahekord.¹⁵ Tuletise *istandik* tähendused ÕS 1999-s on 'istutatud mets' ja 'maatükk mingi kultuuri istikutega', nt *katse-*, *kuuse-*, *kapsa-*, *õunapuuistandik*. *Istandus* tähendab 'mingit kultuuri kasvatav majand ja selle maa', nt *kohvi-*, *puuvilla-*, *suhkruroo-* ja *tubakaistandus*. Sõnade kasutus niisuguses tähenduses sobib kokku liidete *-ndus* ja *-ndik* tähendustega: esimene tuletab sõnu, mis tähendavad millelegi spetsialiseerunud ettevõtet, aga teine kohta märkivaid sõnu, nt *lagendik*, *põlendik*.

Lõpetuseks

Miks on *ndus*-tuletiste loomine moodi läinud? Seda soodustavad nii keelevälised kui ka -sisesed põhjused.

1. Maailm meie ümber on võrreldes paarikümne aasta taguse ajaga mitmekesisem, oma mõju avaldab Internet tohutu teabetulvaga. Niisuguste asjade või nähtuste kohta, mida varem tunti pealiskaudselt, on praegu olemas palju rohkem infot. Ka tootevalik kauplustes on suurenenud. Ühe eseme või nähtuse kohta olemasolev info moodustaks nagu väikese ala, mille nimetamiseks sobivad just *ndus*-tuletised.

¹⁵ Vt ka T. Erelt, R. Kull, Sõnaraamatute sektor soovitab ehk mõned ÕS-i õiendamised. – Keel ja Kirjandus 1968, nr 8, lk 501.

2. Liitega *-ndus* tuletatud sõnad on sageli oma lühiduse ja ootamatuse pärast värvikad ja võimaldavad eesti keele kasutajatel tekste elavamaks muuta ning keelega mängida.

3. Eesti keelt arendatakse täpsemaks. Vahel käib niisuguse tööga kaasas tuletiste eelistamine liitsõnadele, sest esimestel on sageli palju parem moodustusvõime kui teistel.

Jääb loota, et oskus keelt loovalt kasutada ei kao eestlastel kuskile. Seetõttu võib tulevikult soovida huvitavaid *ndus*-tuletisi.

Keelenõuanne

Mis on *ikoon*?

Tiiu Erelt

eesti keele instituudi peakeelekorraldaja

Ikoon on huvitav sõna – näide sellest, kuidas sõna tähendus aja jook-sul muutub, ühtaegu ometi samaks jäädes. Kaua aega tundsimeteda eesti keeles üksnes religioonisõnana, nagu kirjeldab ka „Eesti kirja-keele seletussõnaraamat”: ’Kristust, jumalaema, pühaks peetavaid piiblitegelasi või pühakuid esitav tahvelmaal või reljeef õigeusu kirikukunstis’. Ja näited: „Ikoonide ees põlesid õlilambid. Süütab, paneb ikooni ette küünla.” (I köide, 4. vihik 1991.) Rohkem EKSSis tähendusi antud ei ole. Sõna selline kasutus pole kuskile kadunud, vaid on rohke praegugi, näiteks:

„Kuremäe kloostri asuv jumalaema ehk neitsi Maarja **ikoon** on õigeusklike tähtsamaid reliikviaid.”

Vahenduskeelte kaudu eesti keelde jõudnud *ikooni* algus on vanakreeka keeles, kus sõnal *eikōn* on lai tähendus ’pilt, kuju’. Üsnagi lai on *ikooni* tähendus ka tänapäeva semiootikas ehk märgiteaduses. Ikoon on üks märgiliike, mis kujutab oma objekti sarnasuse alusel – lühidalt piltkujutis. See läks käibele inglise keelest (*icon*). Meie ütleme sellise märgi kohta tihti ka pikemalt – *ikooniline märk*. Näiteid ajakirjandusest:

„Meediaajastu suhtlemist hakkavad üha enam määrama **ikoonilised** (visuaalsed) **märgid**.”

„Uuema aja mõtlemises on palju tegeletud tingliku märgi (sümboli) ja kujutava märgi (**ikooni**) vaheliste seostega .. ”

„ .. ideoloogiamasinas (taas)toodab fotoreportaa□ enamasti kujundeid ja **ikoonilisi embleeme**, mis aitavad artikuleeritud doktriine veelgi „vahetumalt installeerida” vaataja/rahva/masside teadvusse .. ”

„ .. ta valdab nii kirja- kui ka pildimärke, et mitte kasutada võõrapäraseid termineid – vastavalt siis sümboleid ja **ikoone**.”

Eks tegelikult mahub sellise üldisema semiootikatähenduse alla ka pühapilt: näiteks jumalaema tahvelmaal esindab (representeerib) neitsi Maarjat, kuid usk teeb ta vaatajale maagiliselt ja müstiliselt juuresolevaks, nii et usklik inimene tugevasti tunneb jumalaema endaga olevat.

Ka arvutialal on ikoon piltkujutis. Konkreetsemalt: ekraanil kuvatav väike teksti asendav rahvusvaheline piltkujutis, mida saab mingi funktsiooni või rakenduse valimiseks osutada nt hiirega (meiliikoon, Interneti-ikoon, prügikastiikoon, tekstitöötlusprogrammide ikoonid jm). „Arvutikasutaja sõnastik” (3. tr 2003) samastab ta omal alal piktogrammiga. Näiteks:

„Faili avamiseks tee hiireklõps failinime ees või kohal paikneval **ikoonil** ja klõpsa nuppu „Ava”.”

Eriti huvitavaks läks *ikooni* kasutus umbes 15 aastat tagasi, kui sõna omandas eesti keeles veel ühe alltähenduse. See kujunes välja Ameerika inglise keeles, aga levis popkultuuri kaudu kiiresti teistesse keeltesse. Lühidalt öeldes on see kultuspilt ehk tänapäeva pühapilt. Pike-malt seletades: teatud aate, voolu, ajastu vms tüüpiline kehastus (personifitseering), tähtis sümbol, millel on kultuslikke jooni. Algul olid nendeks isikud. Näiteks olid ja on biitlid 1960. aastate hipiliikumise ikoon, muusikas on peale nende ikoonistunud veel Elvis Presley ja Michael Jackson, spordis Niki Lauda ja Michael Johnson, filmis Marilyn Monroe ja Sean Connery. Kuid keelekasutuse vaatlus pakub ikoone päris meie endi keskeltki. Juba 1997 on Eesti Ekspressis kirjutatud:

„Kunstiinstituudi Pära Trusti eeslauljana sai Volmerist selle pundi **ikoon** ja lahutamatu osa ansambli tänaseni ulatuvast legendist.”

„Tiitliga Aastate Naine pärjatud Tartu Ülikooli professor Marju Lauristin on Eesti iseseisvuse taastamise **ikoon**.”

1999 samas lehes: „Edgar on **ikoon**, Edgar on müüt .. ”

2000 samas lehes: „Paides sündinud tüdrukust on saamas tuhandetele inimestele **ikoon**.” Niisiis on ikoon Carmen Kasski.

Kuid samas on 2000. aastal ka hoiatus, et ikooniseisus on üürrike ja kaduv:

„Nagu ikka, tüdineb meedia omaloodud **ikoonidest** kiiresti ja mõtleb välja midagi uut.” 2001 lisab: „Või lämmatab **ikoon** oma kandja.”

Aeg on läinud ja ikoonid saanud järjest argisemaks – ka esemeteks- asjadeks. Näiteks on Coca-Cola ja McDonald’i burgerid ameerikalikkuse ning praevorstid saksalikkuse ikoonid, Barbie-nukud tarbimise ja materialismi ikoonid. Pisut üllatusena:

„Energiatootmine on kujunenud Ida-Virumaa **ikooniks**.” – Ehk hoopis pühaks lehmaks?

Ja jälle on Eesti Ekspress see, kes annab õpetuse ka ikoonide kestmiseks ja õitsenguks:

„Muidugi peab ühiskond võimendama neid **ikoone**, mille järgimine ühiskonna liikmete poolt suurendab riigi majanduskasvu numbreid.” (2001)

Vaatame, mis saab edasi.

Sissevaateid kujundiilma

Argo Mund

eesti keele instituudi assistent

Tartu ülikooli magistrant

Kujundeid kasutame kõik. Need aitavad sõnastust ilmestada ja sageli mõnd keerulisemat nähtust tabava võrdluse abil lugejale või kuulajale selgitada.

Taotledes ilmekat sõnastust, on kirjutajatel ja rääkijatel oht hakata mõnd kujundit tihti kordama. Kordamine pole sugugi alati tarkuse ema. XX sajandi lõpu ja uue aastasaja alguse kujundite hulgast leiame võimutseja: sõna *maastik*, mis liitsõna või sõnaühendi järel osana tekitab üha uusi ja uusi väljendeid¹. Tekstilooja soov näidata midagi avara ja laiahaardelisena luhtub, sõna sage tarvitus töötab sellele vastu.

Saab ka ilma *maastikuta*

Kus viga näed laita, seal tule ja aita! Missugused on ajakirjanduse *maastikud*? Kuidas seda sõna vältida?

Üks võimalus on jätta *maastik* lausest välja.

Ettevõtlusmaastikku valitsevad suurel määral üksikisikud või nende taga olevad grupid ja suurfirmad. (Virumaa Teataja 04.12.2003) – **ettevõtlust**

Kohalik ajakirjandus nimetab seda meest tõusvaks täheks prantsuse **gastroonoomiamaastikul**. Ja lisab imetlevalt, et ta on kõigest 34-aastane. (Postimehe nädalalisa Arter 24.04.2004) – **gastroonoomias**

¹ Pole sugugi esimene kord sõnast *maastik* rääkida. Vt ka: H. Vals, Palju head on halb. – Postimees 14.01.2000; H. Vals, Sõnamaastikud rindel muutuseta. – Postimees 31.01.2002; H. Vals, Vana uus moenarrus. – Postimees 13.10.2004. Vastukaja: G. Liiv, Kas Helju Valsil on mõtet pasta-pliiatsit kulutada? – Postimees 06.12.2004.

Probleeme, millega tegeleda, jätkub. **Kutseharidusmaastik** on tänases Eestis kui aastateks sööti jäetud põld. (Virumaa Teataja 11.11.2003) – **kutseharidus**

50 000 krooni suuruse II preemia pälvis võistlustöö märgusõnaga „Arata”, mille juures tõi komisjon esile tervikuna head stiilitunnetust ja hindas kaldpinnalise **katusemaastiku** kasutamise võimalusi. (Virumaa Teataja 12.11.2004) – **kaldpinnaliste katuste**

Kuid nii nagu [Olav] Ehala ise on palju kordi küsinud, kas film oleks ilma helita see, mis ta olema peaks, küsisin mina Ehala käest – kas Eesti **muusika-, filmi- ja teatrimaastik** oleks ilma temata ikka päris see, mis ta täna on. (Postimehe nädalalisa Arter 31.07.2004) – **muusika, film ja teater**

Selliseid firmasid ei ole Eesti **majandusmaastikul** just eriti palju. (Virumaa Teataja 26.11.2004) – **majanduses**

Kirjutava pressis jaoks tuli aga teine probleem: ööpäevase hilinemisega võib uudis juba tohutult vananenud olla. **Meediamastikul** on trükitšükkel mõnikord võrreldav igavikuga. (Eesti Päevaleht 05.01.2005) – **meedias**

Eesti inimeste erakondlik enesemääratlus ei ole veel nii hästi välja kujunenud, määramatust suurendas **poliitikamaastikule** aasta tagasi lisandunud uus erakond. (Postimees 19.02.2003) – **poliitikasse**

Tegelikult aimasid ja teadsid Elviste kolleegid Vanemuises juba ammu, et kui keegi siinsel **teatrimaastikul** näitlejatest üldse elutööpreemiat väärrib, on see just nende teatri au ja uhkus, süda ning hing – Herta Elviste. (Eesti Päevaleht 20.02.2004) – kui keegi **praegusaja eesti näitlejatest ~ praegusaja eesti teatris**

Teine parandusviis on asendada *maastik*-sõna mõne muu „avara” sõnaga.

Erinevaid muutusi on Eesti **haridusmaastikul** katsetatud tõepoolest juba rohkem kui kümme aastat. (Virumaa Teataja 27.02.2004) – **hariduselus ~ hariduses**

Teie viimane memuaarikogu „Nagu tõlkes – teema variatsioonidega” on Rootsi **kirjandusmaastikul**, pressis ja avalikus elus tekitanud tõelise tormi. (Postimehe nädalalisa Arter 23.10.2004) – **kirjanduselus ~ kirjanduses**

Kui raske oli oma koha leidmine siinsel **kaubandusmaastikul**? (Virumaa Teataja 17.03.2004) – siinses **kaubanduselus ~ kaubanduses**

Möödunud aastat jäävad Eesti **kinomaastikul** meenutama populaarsed perefilmid. (Eesti Päevaleht 06.01.2005) – **kinoelus ~ kinoturul**

Sellest nädalast hakkas noortesaade ZTV otsima keni laulvaid ja liukvaid poisse, et täita tühik Eesti **muusikamaastikul** ning panna üle pika aja kokku oma poistebänd. (Eesti Päevaleht 08.09.2004) – **muusikaturul**

Seoses „Poliittunni” saabumisega on „Publikumärgi” saatel uus aeg ja Jüri Aarma jätkab kuulajate teavitamist Eesti **kultuurimaastikul** toimuvast igal laupäeval kell 13–14. (Maalehe tele- ja raadiokava 30.08.–05.09.2004) – **kultuurielus**

Siiski, mitte Saaremaa keelepruuk ei tee Mulda eriliseks. Ta on kogu Eesti **telemaastikul** ainus, kes on ühtaegu nii reporter kui ka operaator. Lisaks veel monteerija. (Maalehe tele- ja raadiokava 13.–19.01.2003) – on kogu Eesti **teleelus ~ on Eesti teletöötajaist** ainus

Uut tüüpi professionaalset ettevalmistust vajavad nii kultuuriametnikud kui ka kõik teised **kultuurimaastikul** osalejad, kes oma tegevusega seda loovad ja kujundavad. (Postimehe lisa Õpipoiss 28.05.2003) – **kultuurielus osalejad ~ kultuuritöö tegijad**

Abi võib olla tuletisest

Vahel sobib *maastiku* asemel ka *ndus*-tuletis.

Reklaamimaastikul paistame liikuvat tagasi Egiptuse piltkirja. (Virumaa Teataja 22.07.2004) – **reklaaminduses**

Tegutsedes Eesti **ärimaastikul** alates 1992. aastast, kahtlen sügavalt, et maksuamet on kellelegi pahatahtlikult maksupettust inkrimineerinud. (Postimees 01.08.2003) – **ärinduses ~ äris**

Kord on käest **ümbrikupalkade maastikul** ja muidu maksudega suserdajate tõttu, salaviina ja -sigarettide maailmas ja liikluskultuuris. (Virumaa Teataja 03.04.2004) – **ümbrikupalganduse ~ ümbrikupalkade tõttu**

Kes tänapäeval Eesti riigi juhtfigureide lipse valib, jääb nende endi teada. Huvitav on **lipsumaastik** sellegipoolest. Sealt võib leida midagi igale maitsele ja mittemaitsele alates keskerakondlikult väljakutsuvast ja respublikaanlikult resoluutsest ning lõpetades presidendi vaoshoitud sulni soliidisusega. (Virumaa Teataja 08.04.2003) – **lipsundus ~** Huvitavad on **lipsud** sellegipoolest. Nende hulgast ..

Pakkuda võib samuti muid parandusvõimalusi.

Meie **isikunimede maastik** muutus tundmatuseni 1930. aastate keskel, kui eestlased loobusid massiliselt 110 aastat varem mõisas saadud saksa nimedest. (Eesti Päevaleht 17.12.2004) – **isikunimede kasutus**

Lõpuks ometi on eesti **raadiomaastikul** üks korralik klatšisaade nimega „Naistekas”. Sky Plusi saatejuhid Kirsti Timmer ja Helena annavad laupäeva lõunal eetris teema kätte ja läheb lahti. (Nädal 16.–22.02.2004) – **raadiojaamades ~ raadiokanalitel**

Möödukate äsjane muundumine sotsideks on vallandanud liikumiste laine, mis sunnib kahtlema kogu Eesti senise **parteimaastiku** mõistuspärasuses. Jaan Kaplinski manifestiga on peale loomulikult liitunud sotsidega ühinenud ka hulk prominentseid keskerakondlasi, näpuotsaga teiste parteide liikmeid. (SL Õhtuleht 10.02.2004) – **kogu Eesti parteide senise vahekorra?**

Moesõnad kuhjuvad

Mõnikord juhtuvad moesõnad *maastik* ja *tegija* ühte lausesse².

Kandva hääle ja karakteriloomet võimaldava avatud natuuri koosmõjus on ta [Ele Milistfer] praegusel **muusikalimaastikul** üks arvestatavamaid uusi **tegijaid**. (Eesti Päevaleht 03.11.2003) – **praegustes muusikalides üks arvestatavamaid uusi osatäitjaid**

„Reformierakonna „raskekahurvägi” on endiselt rivis,” lisas Pentus ja tõi ära pika nimekirja tuntud **tegijaid** Eesti **poliitikamaastikul**. (Virumaa Teataja 17.12.2002) – **tuntud isikuid Eesti poliitikas**

14-aastane Sven on **rattamaastikul** aga juba nimekas **tegija**, kes käib Kalevi jalgrattakoolis, sõidab nädalas maha kuni 500 kilomeetrit ja on võistlustelt auhindugi noppinud. (Postimees 06.08.2003) – juba nimekas **rattasportlane ~ rattasõitja**

Ümbrike [!] lahti tehes leidsime märgusõnade varjust juba ammuseid sõpru-kaastöötajaid, kuid ka päris uusi **tegijaid luulemaastikul**, mis annab tunnistust meie kõigi tohutust potentsiaalset. (Virumaa Teataja 01.03.2003) – päris uusi **luuletajaid ~ luuleharrastajaid**

² Sõna *tegija* kohta vt: M. Raadik, *Tegija*. – Keelenõuanne soovitab 3. Koostanud ja toimetanud M. Raadik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2004, lk 87–93.

Mida teha järgmiste maastikega, millega ei taha leppida?

Kui jätame kõrvale Rakvere **alternatiivmuusikamaastiku**, millel siiski on plaadifirma ning laiem reputatsioon, siis omamoodi kodumuusikatööstuse leiame paneeliparadiisist Kadrinast. (Virumaa Teataja 24.07.2004) – Kas maastikul on tõesti plaadifirma ja laiem reputatsioon?

Ohtralt pildimaterjali sisaldav raamat ei ole 2002. aasta **ehitusmaastiku** salvestus, vaid pigem baromeeter. (Postimehe nädalalisa Arter 16.08.2003) – Kas maastikku saab üldse salvestada ja kas ta on ikka baromeeter?

Imestuseks oli ka põhjust, sest Lääne-Viru **koolilehemaastik** ei võistle sellise massiivsuse, aga ka kvaliteediga sugugi samas kategoorias. (Virumaa Teataja 30.03.2004) – Kas maastik saab võistelda?

Mõni maastik on asjakohane

Muidugi mõista on ajakirjanduses niisuguseidki maastikke, mis sobivad, kuid need varjavad end paljude mõttetute ülepingutuste taga.

Lahkuv 2003. aasta on koolielus kinnitanud, et tõmbetuuled **haridusmaastikul** puhuvad jätkuvalt ning stabiilset arengut tuleb veel oodata. (Virumaa Teataja 30.12.2003)

Sven Grünberg võlub oma klahvpillidest välja **helimaastikke**, kusjuures lubatud on temalt ka päris uusi, senikuulmata teoseid. (Postimees 30.07.2003)

Kümme aastat Kreisiraadiot on **huumorimaastikule** kinnistanud kivi-pallur Jürto, Mõttetu Mehe, Krokodill Gena ja Potsataja, mono-ope-risolistid Leedo Toosti ja Ain Zaki jne. (Postimehe nädalalisa Arter 20.12.2003)

Reformid ja ümberkorraldused on viimas Eesti haridussüsteemi sellisesse seisusse, et isegi selle süsteemi sees olivad ei orienteeru enam **lubajate ja keelajate maastikul**. (Virumaa Teataja 09.09.2004)

Niisugune võiks olla üks muinasjutt lõppevast poliitika-aastast. Aga kui ma oma lugu toimetaja palvel kirja panema hakkasin, avastasin järsku, et see polegi pelk sõnavigurdus, vaid justkui **poliitikamaastiku** peegeldus ajakirjandustaevas. (Postimees 31.12.2003)

Vana tuntud kujund mõjub värskemalt

Peale sõna *maastik* saab eesti keeles avarust väljendada ka sõnadega *maailm, ilm, põld, väli, legendik, taevas, rinne, ruum, pilt, turg*. Lugegem näitelauseid ka nende kohta.

Eesti **meediamaailm** on nii pikalt otsinud stabiilsust ja täna on tunne, et tasakaal on saabumas. (Postimehe nädalalisa Arter 03.01.2004)

Wella koolitusel Freestyle Colors käsitleti juuksureid kui kunstnikke, üks osalenuist märkis, et tegemist on uue ajastu algusega **soengumaailmas**. (Virumaa Teataja 10.11.2004)

Ehkki **meigiilm** tavatseb praegu punast pumatit suule kanda elegantse lohakusega, jättes huuled kontuurjoonega raamimata, soovitab Ly Ranne püsiva kontuurpliatsi appivõtmist, sest see ei lase tummisel huulevõõbal laiali valguda. (Postimehe nädalalisa Arter 28.09.2002)

Ja see bändi liikmeskonna püsimise rekord on oluline ning popi- ja rokimaailmas harvaesinev, sest pigem on ju **muusikailmas** tavaks ansambli liikmete tihe vahetumine, pendeldamine bändide vahel. (Virumaa Teataja 18.09.2004)

Kõrvuti minevikku kiikamisega räägitakse teoses ka praegusaegsest Viru-Jaagupist. Kodupaigast koolita, apteegita, arstipunktita. Kohast, kus kohalik **hariduspõld** söötis, küla ümbritsevad väljad aga seevastu targalt haritud. (Virumaa Teataja 17.07.2004) – *Söötis põld* on küll vana tuntud kujund, kuid mõjub praegu värskemana kui igavalt korduv *maastik*.

Madis Otsa (25) tuntakse peamiselt kui kunagise menunukoomiksi „Pesakond” autorit, kes praegu teenib leiba **reklaamipõllul**. (Postimehe nädalalisa Arter 30.08.2003)

Tegelikult on Laine Mägi nende kõhevile ajavate tunnete pärast ütle mata rõõmus. Sest arvab, et kui tal lavanärvi enam poleks, tähendaks see, et aeg **teatripõllul** on ümber saamas. (Postimehe nädalalisa Arter 29.03.2003)

On väga hästi teada, et Rakvere Narva tänava metallikokkuostupunktis ei huvituta, kas ära toodud masinal üldse dokumendid on. See on ideaalne **tegevuspõld** varastele. (Virumaa Teataja 22.09.2004)

Kaur Kenderit võib eesti **kirjandusväljal** pidada autoriks, kes on suutnud kirjanduse taas suurema tähelepanu alla tõmmata. (Postimees 08.08.2003)

Oleme harjunud mõttega, et meedia ümbritseb Suure Vennana kõiki ühiskonnaliikmeid. **Ajakirjandusväli** on oluline valdkond, mille kaudu **võimuväli** mõjutab **kultuurivälja** toimimist. (Eesti Päevalehe lisa Arkaadia 04.09.2004)

Nii mängibki poeg samamoodi tenor- ja sopransaksofoni, uurib modaalse jazz'i lõputuid **legendikke** .. (Postimehe nädalalisa Arter 02.08.2003)

Siia lavaauku tulevad ilma pikema palumiseta kokku maailma **ooperitaeva** säravad tähed, igatsevad tagasi jazz-, folk- ja popmuusikud. (Postimehe nädalalisa Arter 24.07.2004)

Eesti **televisioonitaeva** kõige igavam saade on „Pult”, sest sellel puudub dramaturgia. Mitte ainult pildis, vaid ka sõnas, see saade oleks samasugune suur kaos ka raadiost kuulduna. (Eesti Päevalehe nädalalõpulis Laupäev 31.05.2003)

Suveaeg tõstab **salatirindel** ausse kerguse. (Eesti Naine 2004, nr 6)

Ma ei arva, et ettekanded oleks pessimistlikud olnud. Pigem oli tegemist ettevaatlike sõnavõttudega. Nad märkisid ära Eesti **meediaruumis** levinud tendentsi, nagu oleks Euroopa Liit kõigi probleemide lahendus .. (Postimees 17.01.2003)

Praeguses eesti **teatripildis** pole uut Eino Baskinit, kes hoiaks Vanalinastuudiot üleval niisuguse elujõulise teatrina, nagu see omal ajal tehti. (Postimees 26.06.2004)

Kuidas suhtuda uute kõrgkoolide turule tulekusse? Kas nad õigustavad ennast või mitte? Milline on nende tase **haridusturul**? (Virumaa Teataja 15.10.2004)

Tsahkna koordineerib Tallinna **tervishoiuturgu** ning jutud, et tema linnateenistusele eelnenud karjääri tõttu on praeguse koha peal tegemist erahuvidena liialt kokkupõrkava inimesega, ei taha kuidagi vaibuda. (Eesti Päevaleht 01.09.2004)

„Maastiku” vaesust või kitsust näitavad **kõrb** ja **tiik**.

Nähes ajalehes kena värvipilti ETV uue lastesaate „Musimumm ja teised” tegelastest, valdas mind ühelt poolt äratundmisrõõm ja teisalt usk, et ometi on kvartett Volmer-Trull-Kütt-Heidmets saanud maha millegi tõeliselt lastepärasega. Midagigi **telekõrbes** haruharva uitava „Mõmmi ja aabitsa” kõrvale. (Postimees 07.09.2000)

Jaanuaris keskmiselt 205 000 vaatajat kogunud Kanal 2 uudistemagasin „Reporter” vapustas juba sügisel siinset **teletiiki**. Vähesed julgesid

uskuda, et meelelahutusliku varjundiga uudised vaatajate seas nii populaarseks osutuvad. (Postimehe ajakiri Arter 12.02.2005)

Lõpuks lugejale väike ülesanne: mitu sõna vahetaksite järgmises lauses välja stiililt värskemate vastu?

Sellest laupäevast lähevad eetrisse legendaarse „Õnne 13” värsked osad, mis on valminud uue lavastaja Ain Prosa käe all. Kuidas on võimalik, et Eesti pidevalt muutuval telemaastikul üks sari hiiglaslike vaatajanumbrite, 228. seeria ja 11. hooajani välja jõuab, uurib .. (Eesti Päevaleht 01.11.2003)

See tühine tühik

Helika Mäekivi

OÜ Luisa Tõlkebüroo vanemtoimetaja

Maire Raadik

eesti keele instituudi teadur

Suur osa kirjalikke tekste valmib praegusel ajal arvutis. Kui käsitsi kirjutamise puhul võib kahe sõna või sõna ja mõne sümboli vaheline tühik olla üsna suvalise pikkusega, siis arvutikirjas tähistab seda vahet vastav märk. Tavaliselt ei pane me seda tähelegi, sageli ei pea ka selle õiget kasutusviisi oluliseks. Kui aga lüüa tühik valesse kohta, torkab see kohe silma, vahel isegi muudab lause tähendust.

Siinne kirjutis heidab pilgu probleemidele, mis tühiku kasutuses ette tulevad, ning püüab seekõrval võtta kokku soovitusi, mis on selle teema kohta fikseeritud eesti õigekeelsusallikais, eeskätt „Eesti keele käsiraamatus” (2. trükk 2000)¹ ja reeglikogumikus „Eesti ortograafia” (4. trükk 2005)².

1. Kirjavahemärgid

1.1. Punkt

Koma, punkti, kooloni, semikooloni, küsimärgi ja hüüumärgi ette lauses tühikut ei panda, vaid need järgnevad vahetult sõnale; nende järel on aga alati tühik. Enamjaolt seda reeglit ei rikuta, kuid on siiski tüüpjuhud, mille puhul kipub õige kasutuskord ununema. Sageli tehakse vigu kuupäevade ja aastaarvude kirjutamisel.

Reegli järgi tuleb jätta tühik ka pärast kuupäevaarvu järel olevat punkti, kui kuu on kirjutatud sõnaga, samuti käib tühik aastaarvu järel oleva punkti taha, olenemata sellest, kas sõna *aasta* on välja kirjutatud või lühendatud:

¹ M. Erelt, T. Erelt, K. Ross, Eesti keele käsiraamat. Teine, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2000.

² T. Erelt, Eesti ortograafia. Neljas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2005.

Sündinud 15. märtsil 1961. aastal Tallinnas, lõpetanud 1984 Tartu ülikooli eesti filoloogina.

Sotsiaalministri 13. detsembri 2002. a määrus nr 144 arstliku ekspertiisi otsuse vormi kohta

Kui kuu on tähistatud Rooma numbriga, kirjutatakse see mõlemalt poolt lahku:

XII õiguskeelepäev peeti 8. XII 2004 Tallinnas.

Läbinisti araabia numbritega väljendatud kuupäevaarvu sisse tühikuid ei käi:

Leping on sõlmitud 12.07.2000. a.

Seltsi liikmeid oli 20.03.2003 seisuga 578.

Sama üldreegel, mille kohaselt nõuab punkt enda järele tühikut, kehtib ka eesnimede lühendamisel (enamasti ei soovitata eesnimesid küll üldse lühendada³). Seega on õige: *A. Värnik, P-E. Rummo, F. R. Kreuzwald*. Nimetähti võib kirjutada punktita kokku, nagu näiteks *AV, P-ER, FRK*, või punktiga lahku *A. V., P-E. R., F. R. K.*

Punkt võib esineda ka lühendis, mis on saadud sõnaühendist. Sõnavahet märkivad punktid, mis selliste lühendite sisse panakse (kui lühend langeks muidu kokku mõne eestikeelse sõnaga), ei nõua enda järele tühikut: *k.a* 'käesoleval aastal; kaasa arvatud', *s.o* 'see on', *v.a* 'väga austatud; välja arvatud', *e.m.a* 'enne meie ajaarvamist'.

Eesti lühendite kohta öeldu ei laiene võõrkeelsetele lühenditele, nende puhul tuleb lähtuda vastava keele tavast, näiteks kirjutatakse ladina lühendeid eesti keeles lõpupunktiga ja lühendi sees järgneb punktile tühik: *a. D.* 'anno Domini (issanda aastal)', *P. S.* 'post scriptum' (või eesti lühendina PS – postskriptum).

1.2. Sulud

Sulgude puhul on põhiprobleeme see, kas jätta tühik sulgude ja sulgude sees oleva tekstiosa vms vahele. Õige on kirjutada mõlemalt poolt kokku, st alustava ehk lahtisulu järele ja lõpetava ehk kinnisulu ette ei jäeta sõnavahet. Põhimõte kehtib ühtviisi ümarsulgude (),

³ Eesti ortograafia, lk 62.

nurksulgude [], noolsulgude <> ja looksulgude {} kohta, samuti kaldkriipsude kohta, kui neid tarvitatakse sulgude funktsioonis (nn kaldsulud⁴). Näiteks:

Dokumendis on 12 (kaksteist) köidetud lehte.

Erialaselt pälvis [Erast Parmasto] eelmisel aastal riigi kõrgeima tunnustuse teaduses, elutöö preemia.

Parempoolne /loetamatu sõna – tõlkija märkus/ on purunenud ja vajab remonti.

Sõna sees olevad sulud kirjutatakse sõnaga kokku: *aktsept(eer)ima*, *olemasolev(ad) kohustus(ed)*. Liitsõnade koondamisel, kus sidekriips seob üksiku komponendi eemal seisva teise komponendiga sõnadeks, jäetakse mitme sulustatud komponendi puhul väljapoole sulge tühik⁵, näiteks (*otse-*, *püsi-*) *korraldus*, *hoiu-* (*tingimused*, *tähtaeg*), vrd ühe sulustatud komponendiga (*otse*)*korraldus*. Keemiliste ühendite valemites olevad sulud kirjutatakse kokku: $WF_5\{N(CH_3)_2\}$.

Kui kinnisulule järgneb lauses koma, punkt vms kirjavahemärk, kirjutatakse see suluga kokku:

Lepinguosalised on Paul Kuusk (edaspidi: müüja), sündinud 27.05.1972, ja Toomas Kask (edaspidi: ostja), sündinud 05.02.1964.

Kui muidu kokku kirjutatav vahemärk on – näiteks kahtluse väljendamiseks – pandud sulgudesse, kirjutatakse need eelneva sõnaga kokku:

Elu läheb turvalisemaks(?)

1.3. Mõttekriips

Mõttekriipsu võib panna koondlauses loetelu järele kokkuvõtva sõna ette, temaga võib eristada pikemaid kiile, lisandit, tähistada lausekatkestust jms. Kõigil neil juhtudel kirjutatakse mõttekriips mõlemalt poolt lahku (kuid näiteks järgneva komaga kokku):

⁴ M. Erelt, R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare, Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, 1993, lk 418.

⁵ Eesti keele grammatika II, lk 421.

Summa, mis projektide toetuseks tänavu välja antakse, on varasemast suurem – 1,5 miljonit krooni.

Psühholoog Aleksander Pulver selgitab olukorda analüüsides, et kui tavaliselt käituvad inimesed nii-öelda tsiviliseeritult – oleme vabatahtlikult nõus järgima teatud reegleid –, siis on ka olukordi, kus need reeglid lähevad vastuollu baasvajadustega.

Keerulisem on lugu siis, kui mõttekriips asendab sõna *kuni* (eeskätt arvude vahel) või märgib vahemaid, võistluspaare vms – neil juhtudel oleneb tühiku kasutus sellest, kas emmal-kummal pool kriipsu olev on käsitatav üksiksõna või sõnaühendina. Sõna *kuni* asendav mõttekriips enda ette ega taha üldjuhul tühikut ei nõua:

Vundamendi välisnurgad tuleb soojustada 75–100 mm paksuselt.

Kauplus on lahti E–R 9.00–17.30.

Töötanud 1986–1989 Vanemuise teatris, 1992–1994 Estonias.

Riskirühma kuuluvad eelkõige 30–40aastased naised ~ 30–40-aastased naised. Vrd: Riskirühma kuuluvad eelkõige 30- kuni 40aastased naised ~ 30- kuni 40-aastased naised.

Täpsemates erialatekstides on tavaks kasutada *kuni*-mõttekriipsu asemel kolme punkti (sest mõttekriips ja miinusmärk võivad segi minna), mis samuti numbritega mõlemalt poolt kokku kirjutatakse: 19...26%, –6...–9 °C. Nagu viimasest näitest näeme, käib miinust tähistav kriips (mis on sama pikk kui mõtte-, mitte sidekriips) numbriga kokku (–6), tehtemärgina jäetakse aga tema ette ja taha tühik (vt jaotis 3).

Mõttekriipsu kokkukirjutus kehtib ka rinnastatud täiendite puhul, kus rööbiti mõttekriipsuga võib kasutada sidekriipsu:

Parandustöid ootab Rapla–Kohila raudteelõik. ~ Parandustöid ootab Rapla–Kohila raudteelõik.

Õnnetus toimus Tartu–Viljandi maanteel. ~ Õnnetus toimus Tartu–Viljandi maanteel.

Erandiks on paarid, kus vähemalt ühes pooles esineb sidekriips või mitu sõna. Sel juhul on kohustuslikud mõttekriips ja tühikud:

Kell 11.20 väljub Roosna-Alliku – Tallinna buss.

Eile avati Bosnia ja Hertsegoviina – Saksamaa lennuliin.

Selline lahkukirjutus on mõeldav ka *kuni*-mõttekriipsu puhul, kui vähemalt emmal-kummal pool kriipsu on tühikuga kirjutatav arv, nagu näiteks 5000 – 10 000, 100 000 – 300 000, vrd aga ilma tühikuta 5000–7000. „Eesti keele grammatika” on esitanud tühikuga ka lihtsad ühenumbriksed paarikud, nagu näiteks 5 – 8 *kraadi* (vrd siiski kokku 5...8 *kraadi*)⁶, kuid hilisemad õigekeelsusallikad pooldavad kokkukirjutust: 6–9° jm⁷.

Rahasummade kirjutamisel käib mõttekriips kokku numbri ees või järel oleva punktiga: 65.–*kr* või 65.– (65 krooni), –.80 *kr* või –.80 (80 senti). Seesugune kirjutuspruuk sobib rohkem hinnasiltidele, vähem jooksvasse teksti.

1.4. Kaldkriips

Kaldkriipsu kui sõnaalternatiivide eraldaja kokku- ja lahkukirjutamine on analoogiline *kuni*-mõttekriipsu omaga: kui ühel või mõlemal pool kriipsu on sõnaühend, kirjutatakse kriips lahku, näiteks *üksikisikud / juriidilised isikud* ’üksikisikud või juriidilised isikud’, *Sillamäe / Kohtla-Järve*, muidu aga kokku, näiteks *ja/või* ’ja või või’, *abielus/vallaline*, *alg-/kesk-/kõrgharidus*. Topeltaadressi puhul (kus samuti tegu sõnaühenditega) käib kaldkriipsu ette ja järele tühik: *Pärnu mnt 17 / Roheline 5*. Kui kaldkriips eraldab ainult majanumbreid, siis loomulikult tühikuid ei panda: *Narva mnt 36/38*.

Jooksvas tekstis tuleks siiski iga kord tähele panna, kas kaldkriipsu on ikka vaja või on selgem kirjutada sõnadega, näiteks olenevalt asja sisust: a) *üksik- ja juriidilised isikud*, b) *üksik- või juriidilised isikud*, c) *üksik- või juriidilised isikud või mõlemad*.

Murru- ja suhtemärgina kirjutatakse kaldkriips kokku, näiteks *4/6, kW/h, m³/min*, jagamistehtes aga lahku (vt jaotis 3). (Olgu täpsuse huvides lisatud, et „Eesti keele grammatika” järgi on kaldkriips nüüdismatemaatikas üks jagamismärgi, mitte aga murrujoone kujustid.⁸) Kokku kirjutatakse ka järjestikuste aastaarvude vahel olev kaldkriips: *2005/2006. õppeaasta* või *2005/2006. õa*.

Värsipiire, samuti muud teksti paigutust märkiv kaldkriips kirjutatakse alati mõlemalt poolt lahku:

⁶ Eesti keele grammatika II, lk 412.

⁷ Eesti ortograafia, lk 81.

⁸ Eesti keele grammatika II, lk 424.

Tahvel tekstiga „Jutustaja ja rahvalauliku / Kiissa-Kaelu Anna / (Anna Kurs-Lindvere), / prof Lauri Kettunen Kodavere murraku keelejuhi kodukoht” asub .. paarsada meetrit lõunas Peipsi kaldal.

Kalkkriipsust sulgude funktsioonis oli juttu juba jaotises 1.2.

1.5. Mõtte- ja katkestuspunktid

Mõttepunktid (kolm punkti) tähistavad sisulist katkestust, katkestuspunktid (kaks või neli punkti) vormilist ja on kasutusel eelkõige filoloogilistes tekstides väljajätude markeerimiseks.

Mõttepunktid, mis asendavad sõnas ärajäetud tähti, kirjutatakse kokku:

Meenub, et Vilde kolhoosis oli üks vahva ökonomist, kellel oli suhtluseks selline „valem”, et pooled tuleb kohe koera p... saata.

Ärajäetud sõnu või lauseid asendavad mõttepunktid (nagu ka katkestuspunktid) kirjutatakse harilikult mõlemalt poolt lahku („Eesti ortograafia” 4. tr ei pea siiski ka mõttepunktide kokkukirjutust veaks):

Noh ... mis ma oskan öelda ... ei ole seda veel isegi proovinud ja ...

Mõtlemata panevad sellised juhud, kus mõtte- või ka katkestuspunkti-dele eelneb või järgneb mõni muu kirjavahemärk (koma, jutumärgid), mis reegli järgi tuleks kokku kirjutada. Üldiselt on siin rohkem rakendatud kokkukirjutust, mis eriti sõnakatkestuse puhul näib ka põhjendatum, lausekatkestuse puhul võiks aga kokkukirjutusega rööbiti mõõnda ka lahkukirjutust (kui mõtte- või katkestuspunkte selgemi esile toovat):

... ideoloogiamasinas (taas)toodab fotoreportaa□ enamasti kujundeid ja **ikoonilisi embleeme**, mis aitavad artikuleeritud doktriine veelgi „vahetumalt installeerida” vaataja/rahva/masside teadvusse ..”

1.6. Koolon

Kooloni puhul tuleb tähele panna juhtumeid, kus temaga eraldatakse tunde ja minuteid või näidatakse suhet. Ajamärgina kirjutatakse koolon (nagu ka minuteid ja sekundeid eraldav punkt) mõlemalt poolt kokku, näiteks 16:19, 8:14.15, jagamis- ja suhtemärgina aga mõlemalt poolt lahku: 25 : 5 = 5, *mängu seis oli 96 : 98, omadussõna käändub* aldís : alti.

Autori nime ja aastaarvuga tekstiviites kirjutatakse koolon kokku aastaarvuga, tühik on kooloni järel:

1996. aastal keeleametis tehtud uuringust ilmneb, et eesti keele õpetajate hulgas oli tollal kokku üle 40 eriala esindaja (Vare 1998: 108–117).

1.7. Paragrahvimärk, ampersand ja emotikon

Sageli tahetakse kokku kirjutada paragrahvimärki ja sellele järgnevat numbrit, kuid eesti õigekirjatavas peab nende vahele jääma tühik: § 5 ~ 5. §, §-des 5–8 ~ 5.–8. §-s.

Viimasel ajal on eesti keeles sagenenud ja-märgi ehk ampersandi kasutamine. Märk & tuleneb ladina sõna *et* 'ja' tähtede kokkusulamisest⁹ ning selle kokku- või lahkukirjutamisel tuleks jälgida, kas ampersand ühendab sõnu (nimesid) või tähti (lühendeid). Esimesel juhul on tavaks jätta ampersandi ette ja taha tühik, nagu *Johnson & Johnson, Bain & Company, American Forest & Paper Association*, teisel juhul kirjutada kokku *A&B Properties, Inc., D&D Commodities Ltd., AF&PA*.

Emotikonide (arvuti tähemärkidest koostatud piltmärk) kui vabama (elektron)suhtluse märgivara puhul pole rangeid reegleid mõtet seada. Kes siiski juhust soovib, võib teadmiseks võtta, et näiteks Keel ja Kirjandus (1998, nr 10)¹⁰ on kirjutanud lahku „See on väga tõsine lugu ☺”.

2. Numbrid

Sõnavahede jätmisel tekib sageli eksimusi siis, kui kirjutatakse numbririkast teksti. Eesti keeles ei rühmitata kuni neljakohalisi arve, ka ei sobi meil rühmitusmärgiks inglispärane punkt, nagu 6.170, või Ameerikale omane koma 6,170. Alates viiekohalistest arvudest rühmitatakse numbreid tagantpoolt ettepoole kolmekaup ja rühmitusmärk on tühik: 18 650; 14 300 000.

Omaette lugu on siis, kui arvud esinevad tabelis, seal võiks rööpvõimalusena aktsepteerida tühikut ka neljakohalistes arvudes,

⁹ Vt nt A. Tavast, V. Hanson, Arvutikasutaja sõnastik. Inglise-eesti. Kolmas, täiendatud ja parandatud trükk. Tallinn: Ilo, 2003.

¹⁰ I. Põllu, See on väga tõsine lugu ☺. – Keel ja Kirjandus 1998, nr 10, lk 724–726.

vähemalt juhul, kui arvud on veerus joondatud paremale, nii et numbrirühmad jäävad kohakuti (vt tabeli 6.–8. veergu):

Tabel 1. Õpilaste arv õppekeele järgi ja vene kooli õpilaste osakaal üldhariduse päevases õppevormis maakonniti (Hariduse ja Tööhõive Seirekeskuse andmete põhjal)

Maakond/linn	1991/1992				2001/2002			
	kokku	eesti	vene		kokku	eesti	vene	
Eestis kokku	216 965	137 274	79 691	36,73%	207 612	153 304	54 308	26,17%
Harjumaa	79 652	40 128	39 524	49,62%	74 263	46 896	27 367	36,85%
sh Tallinn	64 659	29 430	35 229	53,48%	57 341	33 418	23 923	41,72%
Hiiumaa	1741	1741	0	0	1 898	1 898	0	0
Ida-Virumaa	29 105	4128	24 977	85,82%	24 554	4 816	19 738	80,39%
sh Kohtla-Järve	12 469	2127	10 342	82,94%	6 735	1 104	5 631	83,61%
Narva linn	11 287	187	11 100	98,34%	9 657	428	9 229	95,57%
Sillamäe linn	2979	18	2961	99,40%	2 515	114	2 401	95,47
Jõgevamaa	6379	5812	567	8,89%	6 315	6 000	315	4,99
[---]								

Telefoni- ja faksinumbrite kirjutamise soovitusel leiab käepärasel kujul Elioni kodulehelt www.elion.ee (abi ja info – kasulikku – telefoninumbrite õigekiri). Seal antud juhend on vastavuses Rahvusvahelise Sideliidu soovitusega ning selle kohaselt tuleks näiteks seitsmekohalisi numbreid rühmitada tagantpoolt nelja- ja kolmekaupa: 679 XXXX. Rahvusvaheline riigikood algab plussmärgiga, mis kirjutatakse numbriga kokku, ning riigikoodi (nagu ka mobiiltelefoni võrgukoodi) ei panda sulgudesse: +372 6XX XXXX (Tallinn).

Kui arvule järgneb mõõtühik, tuleb see kirjutada lahku olenemata sellest, kas mõõtühik on sõnaga välja kirjutatud või esineb lühendi või tähise kujul: 3 liitrit ~ 3 l, 15 sekundit ~ 15 sek ~ 15 s, 200 aastat ~ 200 a, 90 km/h. Küll kirjutatakse numbriga kokku *ne-* ja *line-*liitelised omadussõnad: 3-liitrine, 15-sekundiline, 200-aastane. Kui seesama omadussõna esineb lühendina, kirjutame lahku: 3 l purk 'kolmeliitrine purk', 15 sek kaotus '15-sekundiline kaotus', 200 a hoone '200-aastane hoone'.

Kahtluskohaks on olnud arvud, kus on mitu numbrirühma: kas kirjutada arvus olevast tühikust hoolimata kriipsuga kokku

100 000-kroonine või sõnaühendi analoogial lahku 100 000 kroonine? Kolmas, kuid eesti tavaõigekirjas väga harva tarvitatav võimalus on jätta numברי ja sidekriipsu vahele tühik 100 000 -kroonine. Seesugust, soome keele eeskujul põhinevat kirjutusviisi on rakendatud keeleteaduslikes kirjutistes, näiteks sõnaühendite liitmisel *ne-* või *line-*omadussõnale (*omastav* + poolt *-kujuline tarind* vms). Kui erialatekstide autoreile võib selline vahetegemine isegi jõukohane olla, siis viie- ja suuremanumbriliste arvude puhul, mis on ka tavatekstides väga sagedad, on küllap otstarbekas jääda reeglipärase kokkukirjutuse juurde: 10 000-meetrine, 100 000-kroonine.

Alati kirjutatakse arvuga kokku protsendimärk, näiteks 10% (vrd sõnaga lahku: 10 protsenti), ja promillimärk: 0,4‰ *joove*. Samuti kuuluvad kokku arv ja kraadi, nurgaminuti ja -sekundi ning tolli tähis: 15° külma; kalle on 10°; lennuki koordinaadid on 27°, 6' ja 12"; müüa 28" stereoteler. Kui kraadimärk üksinda kirjutatakse numbriga kokku, siis Celsiuse või Fahrenheiti tähis tõmbab kraadimärgi numברי juurest enda juurde: -15 °C [loe: Celsiuse kraadi], 243 °F.

Täht, mis numbrit täpsustab, nagu näiteks klassi- või majanumbrite puhul, kirjutatakse numbriga kokku: 3.a klass ~ IIIa klass, Vilde 121b.

Kokku kirjutatakse ka mitmesugused üla- ning alamärgid, sh üla- ja alanumbrid: sin⁴b, 18 m³, V², Cu₃Zn₈, (H₂NO₃)⁺.

Ülamärkide hulka kuuluvad (ja kokku kirjutatakse) ka viitetähised. Viidet saab lisada nii sõnale kui ka lausele või tervele lõigule, ning esimesel juhul käib viitetähis otse sõna järele (ja enne kirjajahe-märki), teisel juhul paikneb harilikult pärast lauselõpupunkti:

Morfoloogiliste lõppude kordamisest loobumine on lubatud vaid nelja viimase käände puhul³, kuid ka siin tuleb olla tähelepanelik, et sõnade vahel ei tekiks soovimatuid ühendusi⁴.

Riikide andmed on puudulikud ja annavad hinnatendentsidest ainult üldise pildi.¹

3. Tehtemärgid

Eespool oli juba juttu kooloni ja mõttekriipsu kujulisest tehtemärgist. Üldine tava on jätta tehtes kõikide märkide ette ja taha tühik:

$$12 - 4 = 8$$

$$8 + 4 = 12$$

$$12 : 4 = 3 \text{ või } 12 / 4 = 3$$

$$3 \cdot 4 = 12 \text{ või } 3 \times 4 = 12$$

Kui arvu ennast väljendatakse negatiivse või positiivsena, jääb miinus- või plussmärk otse numbri ette ja sõnavahet ei jäeta (olgu üle korratud, et miinusmärk on sama pikkusega mis mõttekriips):

Näitaja väärtus on -5 .

Surve võib kõikuda $\pm 0,2\%$.

Kui väljendatakse suhet 'on väiksem/suurem kui' või 'on väiksem/suurem kui või võrdne', läheb märk arvust lahku. Selle põhjendus on asjaolu, et 'väiksem/suurem või võrdne' ei ole arvu omadus (vastupidi näiteks miinusmärgile), vaid kuulub võrreldava näitaja juurde:

See suurus on < 6 .

Tasuvustegur on $\geq 0,33$.

4. Tekstitöötlus

Iga teksti on meeldiv lugeda siis, kui peale sisu on ka vormistus korrektne. See põhimõte hõlmab ka sõnavahesid: tekst, milles on liigseid tühikuid, jätab lohaka mulje. Ülearuste tühikute leidmiseks tuleks Wordis teksti töödeldes klõpsata tööriistaribal „Standardne” olevat nuppu ¶ (kuva/peida). See toob ekraanile vormingumärgid, nii et failis on näha lõiguvahetused, tabeldusklahviga löödud kohad ning samuti kõik mitmekordsed tühikud. Et vormingumärgid teevad teksti lugeja jaoks liiga kirjuks, võib sisestamise käigus tekkinud liigsed tühikud ära kustutada ka töö lõpetamisel. Sel juhul on abi funktsioonist „Otsing ja asendus” (klahv Ctrl + H või rippmenüüst „Redigeeri”).

Kasulikud funktsioonid on ka poolitamatu tühik ja sidekriips. Poolitamatu tühik, mille saamiseks tuleb valida Ctrl + Shift + tühiku-

klahv, aitab vältida fraaside murdmist, kui need satuvad rea lõppu. Näiteks saab sel moel hoida ühel real koos arvu ja sellele järgneva lühendi või tähise, mida ei peeta soovitatavaks lahutada (2005. a, 4 m), samuti tühikuga rühmitatud arvud (10 000, 1 000 000). Ekraanil paistab poolitamatu tühik (kui nupp ¶ on aktiveeritud) kraadimärki meenutava mullikesena. Sama moodi nagu tühikut saab sisestada ka poolitamatu sidekriipsu, selleks tuleb valida klahvikombinatsioon Ctrl + Shift + sidekriipsuklahv.

Arvuti pakub tekstitöötajaile töö hõlbustamiseks mitmesuguseid võimalusi, ja neid tasub igal kirjutajal kindlasti ise järele uurida, kas või näiteks Wordi spikrist.

Tühik on tekstis peaaegu märkamatu pisiasi, ometi võib tema puudumisest või lisamisest mõnikord üht-teist muutuda. Sellepärast oleks hea selle väikese, aga tähtsa märgi kasutamiskorda teada.

Kui keel ei püsi hammaste taga

Tšehh läheb silmaarsti juurde. Arst osutab seinal suurtele tähtedele CVKPNWXY ja küsib, et kas võite ütelda, mis tähed on sinna kirjutatud.

– Miks ei või, ütleb mees. Ma koguni tunnen teda.

Blondiin tuleb tööintervjuule. Tulevane tööandja küsib, mis võõrkeeli ta valdab, ja vastusest paistab, et neiu on päris polüglott.

– Äрге nüüd öelge, et oskate veel esperantot ka!
– Muidugi oskan. Ma elasin seal kolm aastat.

Juku küsib koolis, et miks ta peab inglise keelt õppima.

– Selleks, ütleb õpetaja, et inglise keelt räägib pool maailma.
– Kas sellest siis veel ei piisa?

Mida ütleb Jaapani jõuluvana, kui ta uksest sisse astub?

– Kas siin peres on ka mõni tubli japs?
– Isa, kust tulevad lapsed, kes ei oska *r*-tähte ütelda?
– Kulg toob.

Emakeeleõpetaja kirjutab tahvlile lause: Võõramaalane suri nälga.

– Vaadake, lapsed, ja öelge, kus on lause alus? Jah, Risto!
– Ilmselt surnuaias.

Kuulsalt Kadaka turult armastas toidukraami ostmas käia ka professor Valdek Pall. Vaatab, lihaletil sealihakamakad, aga pekki on seal vaid hirmõhuke ribake. Pall küsib müüja käest kaastundlikult: Vabandage, kas see siga suri nälga?

Professor Eduard Väari seisab auditooriumis, leht näpus.

– Üliõpilased Heli Kopter, Jaana Lind ja Anna Käsi eksamile ei pääse. Kuulajate nimekirjade järgi on nad küll korralikult loengutel käinud, aga vastamas mitte kordagi.

Endine minister meenutab.

- Olen korra käinud isegi nii kaugel kui Ladina-Ameerikas. Küll oli siis kahju, et ma ei olnud koolis ladina keelt õppinud. Oleksin tahtnud ka rahvaga suhelda.

Inimsööjad püüdsid mehe kinni ja küsivad, mis ta nimi on.

- Mis sest minu nimest enam? imestab mees.
- Läheb menüüsse.

- Kas „ei” on teie viimane sõna?
- Jah.

*Matti Punttila soome keelenaljade kogumikke
„Haaskannäköinen tyttö” (Helsinki, 1998)
ja „Pilkettä silmäkulmaan” (Helsinki, 2001)
lehitsenud Jüri Viikberg*

K e e l k o o l i s

Õpetajad ja keelestrateegia

Jüri Valge

haridus- ja teadusministeerium, keelepoliitika nõunik

Haridus ja keeleõpe on eesti keele arendamise strateegia võtmevaldkondi ning eestikeelses üldhariduskoolis sel alal tehtav strateegia elluviimise tähtsaimaid eeldusi. Strateegia tõdeb lühidalt: tuleb tõhustada eesti keele õpetamist, et tagada eesti keele kõikide osaoskuste omandamine.

1. ja 2. oktoobril 2004 pandi Otepää lähedal Margusel alus üleriigilisele arutelule, mille tulemusena anti emakeelepäeval, 14. märtsil haridus- ja teadusministrile Toivo Maimetsale üle 35 õpetajate ettepanekut eesti keele õpetuse tõhustamiseks. Minister, kes oli nendega eelnevalt tuttav, kommenteeris: osaga juba tegeldakse, osaga peaks tegelema hakkama ja osa on roosa unistus. 29. juunil anti ettepanekud üle ka uuele ministrile Mailis Repsile. Ettepanekud on samad. Vajadus ning soov need ellu viia samuti.

Dokumendi enese kõrval on omaette väärtus see protsess, mille kaudu esitatud ettepanekuteni jõuti. Kõnealune tekst kujutab endast üle 600 inimese ühist tööd ning see töö osutus raskemaks, kui ilmselt keegi sellest osa võtnuist oskas ette arvata. Missuguseks saab dokumendi mõju eesti keele arendamisele, seda näitab aeg. Haridus- ja teadusministeeriumita poleks niisugust dokumenti olemas, vähemalt praegu mitte. Ministeeriumist lähtus keelenõukogu otsusele toetuv algatus Marguse konverentsi kokkukutsumiseks, selle korraldamine ja jätkutegevuste koordineerimine. Mõned mõtted õnnestus kenasti teoks teha, mõnikord jäi kavandatu realiseerimata või vähemalt venis. Teisalt on selge seegi, et ministeerium üksi poleks niisugust doku-

menti iialgi teinud. Ja kui olekski, siis poleks selle loodetav mõju olnud võrreldav praegusega ning pealkirigi ei oleks saanud olla niisugune nagu praegu – „Õpetajate ettepanekud eesti keele õpetamise tõhustamiseks”.

Dokumendi pealkirjas ei ole adressaati, kuid kuna Eestis vastutab keeleasjade eest just haridus- ja teadusministeerium, siis on loomulik, et ettepanekud eesti keele õpetamise arendamiseks antakse esimesena üle just selle ministeeriumi juhile. Tema järel peavad need saama teised, piltlikult öeldes peavad ettepanekud jõudma kogu ühiskonnani, sest nende sisu puudutab kogu rahvast. Ühtlasi peaks olema tegemist näitega sellest, kuidas arvamusi saab esitada ultimaatumite ja pikettideta, rahulikult ja kaalutletult põhjendades ning eriarvamusi esile tuues.

Kõige dokumendis kirjas oleva elluviimine on kindlasti raske ega toimu kohe. Tähtis on aga liikumine õiges suunas, juba liikuma hakkaminegi.

Õpetamise ja õpetajate teema on olnud inimestele tähtis läbi aegade. Loodetavasti toob käesolev dokument arutellu senisest esinduslikumalt kaasa ka eesti keele õpetamise ja eesti keele õpetaja teema. Mitte ainult paari igiküsimuse (kas kirjand või mitte, poisid-tüdrukud, keel kirjandusega koos või lahus) kaudu, vaid tervikuna. Mitte hariduslisti kohati kompromissitusse koostöövalmidusetusse sulgununa, vaid mõistvaks ja vastasseisukohti aktsepteerivaks arvamuste vahetuseks avatuna.

Emakeelest ja selle õppest rääkimine ei pea käima ainult 14. märtsi kaunite luuletuste kaudu ja lippude lehvides, vaid reaalse elu reaalses kategooriates. Keeleõppe, ka emakeeleõppe seisukohalt on need kategooriad oskus lugeda, kirjutada, kuulata ja rääkida. Kõike seda teevad kõik normaalsed keelekasutajad, seepärast on väga oluline, et ettepanekuteksti taga on ka teiste ainete õpetajate mõtted. Dokumendi tähtsamaid ideid on see, et eesti keele õppimine ja õpetamine peab toimuma kõikides tundides, kõikide õppeainete, kogu keelekeskkonna kaudu (lõimumisega seoses on keelekeskkonnast juttu rohkem kui vaja, emakeeleõppe puhul kipub selle tähtsus ununema).

Lootkem, et arutelu esitatud ettepanekute üle muudab laialt levinud eksiarvamust emakeele kui jumaliku ja iseenesestmõistetava nähtuse kohta, mille õpetamiseks ei ole vaja midagi erilist teha ega järelikult ka midagi erilist kulutada. Eesti keel kuulub tänapäeval

kindlalt maailma kõige arenenumate kultuurkeelte hulka (see on riigikeel, selles keeles toimub kogu ühiskonda haarav teabelevi, tehakse teadust ja kirjutatakse romaane, seda keelt oskab üha paremini arvuti).

Ent see pole alati nii olnud: meenutagem, mis keeles rääkis poolteist sajandit tagasi sündiv eesti haritlaskond ning mida tunne- me, kui loeme Hermannii entsüklopeedia valminud vihikuid. See ei pruugi ka alatiseks nii jääda, eriti siis, kui ununeb, et emakeeleõpe ei tähenda ainult tahvlit ja kriiti ning paarikümmend raamatut, vaid terviklikku keelekasutuskeskkonda sinna kuuluvate audiovisuaalsete vahendite ja arvutiprogrammidega, õpetaja tööd võimaldavate ja motiveerivate tingimustega. Iseenesest mõistetavaid asju on sageli väga raske mõista.

Kui oleme kord otsustanud, et eesti keel on rahva ja riigi jaoks väärtus, siis tuleb selle väärtuse eest maksta. Riigi peale kokku kindlasti palju, iga keelekasutaja kohta naeruväärselt vähe. Eriti siis, kui mõtleme hüvedele, mida arendatud emakeel ja selle oskamine meile annab (kujutlegem korraks end võõrkeelse juhendi järgi mööblit kokku panemas või koduelektroonika nuppe näppimas!). Nende ettepanekute elluviimine maksab miljoneid kroone, ent seegi pole veel piisav. Emakeeleõppe edukuse tingimus on õppijate armastus selle keele vastu (kui seda pole suudetud kaasa anda kodunt, siis tuleb luua võimalus selle tekkeks koolis – eelkõige emakeeleõpetaja poolt).

Teine tingimus, ka finantseerimist puudutav, on aeg. Tänapäeval on kõigil ja kõigega kiire. See tähendab, et tegusid, mis täna on tähtsad ja olulised, pole homme enam võimalik teha. Või pole nende tegemisel vähemasti mõtet. Kui kikiarvul klaviatuurini küünitajat pole eestikeelsete mängude ja programmide kaudu õpetatud arvutiga emakeeles suhtlema, ei taha ta hiljem eestikeelsest tarkvarast kuulda- gi. Nii on ka paljude teiste asjadega.

Õpetajate ettepanekud on kompromiss. Kahtlemata oleks igaüks selle dokumendi sadadest kaasautoritest teksti praegusest mõnevõrra erinevalt ja oma moodi kirja pannud. Minagi oleksin tahtnud riigi osa rõhutamise kõrval näha rohkem õpetajate endi osaluse esiletõstmist. Kõik erimeelsused ja erasoovid taanduvad aga tõsisaja ees, et arvamuste ühisosa oli ja on olemas ning et see leiti üles. Nüüd on jäänud üle teha vaid üht: ettepanekud tuleb ellu viia.

Õpetajate ettepanekud eesti keele õppe tõhustamiseks

1. Lahutada eesti keel ja kirjandus kaheks eraldi õppeaineks alates kolmandast kooliastmest.
2. Kirjutada eesti keele ainekava klassiti.
3. Suurendada eesti keele tundide arvu põhikooli I astmes nädalakoormuse lisamise teel ja III kooliastmes valikainete tundide arvel.
4. Kirjutada riiklikku õppekavasse selgemalt sisse nõue arvestada kooli õppekava koostamisel vajadust käsitleda läbiva teemana rahvuslikku kasvatust.
5. Täiendada õpikute koostamise nõudeid ning rahastada riiklikult õppevara tervikkomplektide (sisaldavad mh õpetajaraamatut, audiovisuaalseid materjale) ja eestikeelsete intellektuaalsete arvutimängude koostamine.
6. Rahastada õppevara ostmise õpetajatele, töövihikute ostmise õpilastele ning keeleteoimetamise tarkvara pakettide ostmise koolidele.
7. Taotleda kõrgkoolide pedagoogiliste erialade õppekavade muutmist järgmiste eesmärkide saavutamiseks:
 - a) parandada eesti keele ja klassiõpetajate praktilise eesti keele oskust,
 - b) tänapäevastada eesti keele didaktika ja metoodika õpetamist,
 - c) tõhustada psühholoogilis-pedagoogilist väljaõpet,
 - d) tagada eesti aja- ja kultuuriloo kohustuslik õpetamine pedagoogilistel erialadel,
 - e) valmistada eesti keele õpetajad ette tööks hariduslike erivajadustega lastega, sealhulgas eesti õppekeelega koolis õppivate muulastega,
 - f) suurendada õppepraktika mahtu,
 - g) anda eesti keele alaseid teadmisi kõikide pedagoogiliste erialade üliõpilastele.

8. Tõhustada mentorluse süsteemi, sealhulgas tagada eesti keele õpetajate mentorite valimine eesti keele õpetajate hulgast ja fiinantseerida mentorite tegevust.
9. Tõhustada kontrolli täiendusõppe üle.
10. Kehtestada kohustuslik täiendusõppe miinimum, luua eesti keele õpetajatele tingimused täienduskoolitusel osalemiseks.
11. Tagada eesti keele õpetamise seisukohalt oluline eesti keele ala-
ne diferentseeritud täiendusõpe.
12. Tagada tasemetööde koostamisel eesti keele spetsialistide ja testipetsialistide koostöö.
13. Töötada välja eesti keele eri liiki tööde (etteütlus, kontrolltöö, kirjand) hindamise normid.
14. Luua riigieksamijuhendiga võimalus keeleliste erivajadustega õpilaste diferentseeritud hindamiseks.
15. Anda koolidele riigieksami eri osade eest saadud punktide kohta tagasisidet.
16. Säilitada kirjand, kuni on loodud uus, eesti keele omandamist piisaval määral stimuleeriv ja üldiselt aktsepteeritav eksamivorm (kehtestada ja viia ellu tegevused, mis lõpetaksid ebamäärasuse eesti keele riigieksami arenduses).
17. Kohustada kõikide ainete õpetajaid õpilaste õigekeelsust jälgima ja vigu parandama.
18. Vähendada eesti keele õpetaja koormusnormi ja tasustada lisatöö.
19. Töötada välja ja rakendada õpetajate õppetöövaba õppepoolaastata süsteem.
20. Luua eesti keele asendusõpetaja institutsioon.
21. Luua koolides tänapäevane materiaalne töökeskkond eesti keele õpetamiseks, sh hankida tehnilised ja muud abivahendid.
22. Tellida eestikeelse pedagoogikaterminoloogia arendamine ja vastavate sõnaraamatute väljaandmine.
23. Luua eesti keele, sh eesti keele kui teise keele didaktika ja meetoodika uurimise ja arendamise keskus.
24. Rakendada abi- ja tugiõpetaja institutsioon, tõhustamaks eesti keele õpetamist hariduslike erivajadustega ning muukeelsetele lastele.
25. Luua piirkondlikud õpiabi- ja nõustamiskeskused keeleliste erivajadustega õpilastele ja rahastada õppevara väljaandmist.

26. Luua koolides funktsionaalse kirjaoskuse õpetamise koordinaatori või keelenõustaja ametikoht.
27. Tagada logopeediline abi ka gümnaasiumiastmes.
28. Finantseerida riiklikult MTÜ Eesti Emakeeleõpetajate Selts tegevust ning toetada seltsi poolt kureeritava (asutatava) õpilaste keelehoiuühingu tegevust.
29. Koostada riiklik identiteediprogramm.
30. Võtta Tartu Ülikooli teaduskooli õppekavva pidev eesti keele kursus.
31. Töötada välja eesti keele aineolümpiaadide terviklik süsteem ja tagada nende ettevalmistamine ja korraldamine.
32. Sõlmida meediaettevõtetega lepingud, võimaldamaks keelespetsialistide ja kõrgete riigiametnike keeleteemalisi esinemisi, mis väärtustavad eesti keelt.
33. Tagada õpilastele ja õpetajatele ÕSi ja muude eesti keele sõnaraamatute tasuta virtuaalne kasutamine.
34. Pöörduda Kultuurkapitali poole ettepanekuga luua eesti keele õpet ja rahvuslikku kasvatust toetav allfond, algatada maksusoodustuste võimaldamine fondi toetavatele ettevõtetele.
35. Tagada koolide kodulehtede õigekeelsus.

Sõna keeles ja keel hammaste vahel

Professor annab televisioonis intervjuud ja märkab, et ajakirjanik ei vaata talle otsa, vaid silmitseb hoopis ta rinnaesist. Kui intervjuu läbi, küsib professor, et mis teil seal uurida oli.

- Seda, et teil on kaks lipsu ees, vastab ajakirjanik.
- Jah, mu naine soovitas, ütleb professor. Kui hakkasin saatesse tulema, vaatas naine mu üle ja ütles, et võiksid teise lipsu panna.
- Ega sa ei tea, millesse Pertti suri?
- Ta tegi enesetapu.
- Uskumatu. Arvasin, et see on küll viimane asi, mida ta elus teeks!
- Ja oligi viimane.
- Halloo!
- Halloo, kingakauplus kuuleb.
- Vabandust, võtsin vale numbri.
- Pole hullu. Kui kviitung on alles, vahetame ümber.

Ukse kell. Vanadekodu elanik avab ukse, seal seisab usumees:

- Tahaksin teid paluda, et hakkaksite Jehoova tunnistajaks.
- Ei, mina küll ei saa.
- Miks mitte?
- Ma ju ei näinud, millega ta teil hakkama sai.

Väike Johanna tahtis kangesti teada, kuhu päike õhtul kaob. Öö läbi muudkui vahtis ja vahtis ta ainiti aknast välja – kuni lõpuks koitis.

Rootslased peavad aru, et kumb küll peaks pärima krooni, kas printsess Victoria või prints Carl Philip. Paljud on seda meelt, et kumbki võiks saada 50 ööri.

Kärbes oli ämblikuvõrku kinni jäänud.

Sääsk juhtus mööda lendama ja küsis, et mida sina siin teed.

- Surfan võrgus, vastas kärbes.
- Kas te kell käib?
- Käib.
- Las siis astub meilegi sisse.
- Kelner! Sooviksime toole, et istet võtta.
- Ise te tellisite vaid ühe laua!

Patsient kurdab õele, et arst ta küsimustele ei vasta, aga kõht muudkui lõhub valutada.

- Siis peaksite vist vastava arsti poole pöörduma.
- Mida su matemaatikust pruut teeb?
- Ei tea, läksime lahku.
- Miks? Millal?
- Siis, kui ta kirjutas mulle, et maadles õhtul voodis lihtsalt lõbu pärast kolme tundmatuga, kuni lõpuks oli läbi kui Läti raha.

Metsakülas põles laut koos sõnnikuhoidlaga maha. Järgmisel päeval oli uudis ajalehes: Punane kukk sai sõnnikust söönuks.

Mina leian oma leiva teiste suust, ütles hambaarst.

Arstiteaduskonna üliõpilane jääb eksamil jänni. Professor on nõrдинud: Kuidas te loodate arstiks saada, kui teie pähe ei mahu isegi kõhuõõne siseelundid mitte!

*Matti Punttila soome keelenaljade kogumikku
„Poskettomia huulia” (Helsinki, 2004)
lehitsenud Jüri Viikberg*

Ü l e v a a d e

Wiedemanniga Peterburis

Jüri Valge

haridus- ja teadusministeerium, keelepoliitika nõunik

Kuulsa keeleteadlase juubeliüritused (30. märtsil täitus 200 aastat akadeemiku sünnist) jõudsid 16. aprillil ka Peterburi, kus olid möödunud Ferdinand Johann Wiedemanni kõige suuremate teaduslike saavutuste aastad. Neevalinna eestlastele juba viiendat korda peetav keelepäev oli juubeliaasta tõttu ühendatud Peterburi ülikooli toetusel korraldatud teaduskonverentsiga. Õhtupoolikul avasime Peterburi luterlikul Smolenski kalmistul mälestuskivi ning nautisime Eesti Vabariigi Peterburi peakonsulaadi südamlikku vastuvõttu. Toimunu võimaldab arutleda kodu- ja väliseestluse üle laiemaltki.

Keelepäeva piirid avarduvad

Oma nime pani seekordsel keelepäeval kirja 61 inimest, tõenäoliselt oli osavõtjaid rohkemgi. Võiks korraldada – ja korraldataksegi – ka mitmesuguseid muid päevi, ent ometi tundub, et just keel oma sümboolsuses ühendab nii meid siin Eestis, väliseestlasi välismaal kui ka meid mõlemaid omavahel kõige rohkem.

Muukeelne argipäev, aastad ja piirid jätavad väliseestlase sageli üldse ilma võimaluseta eesti keeles suhelda, keele arenguga kaasas käimisest rääkimata. Seetõttu on üks traditsioonilisi ettekandeteemasid alati „Mis on eesti keeles uut?“. Seekord käsitles professor Mati Erelt eestikeelse lause ning suhtlusmallide muutumist. Eestikeelset vestlusvõimalust – nii omavahel kui ka Eestist tulnutega – pakkusid pikem vaheaeg ja konsulaadi vastuvõtt (ettekannetest oli eestikeelne veel vaid Tiiu Erelti „F. J. Wiedemann eesti keele tulevikust“).

Kuna keelepäev oli samal ajal ka rahvusvaheline konverents, jagunes publikki paratamatult kaheks: kaht keelt valdavad Peterburi eestlased ning valdavalt eesti keele oskusega Peterburi lingvistid. See-tõttu oli ka oluline osa ettekannetest vene keeles (eestlaste venekeel-seid ettekandeid dubleeriti küll teesidest täistekstideni ulatuvate tõl-getega eesti keelde).

Probleem aga jääb: oma hääbuvale keeleoskusele tuge lootev vanem põlvkond ootab eestikeelseid esinemisi, ennast eestlasena tun-dev, kuid keeleoskusega noor soovib aga kuulda Eestist ja eesti keelest talle arusaadaval kujul, st vene, või lääneriikides ka nt rootsi, saksa või inglise keeles. Seekord tegi vene keel Wiedemanni elu, Eesti keelepoliitikat ja Eesti venelaste keele eestipärasusi käsitlenud ette-kannete (Tõnu Tender, Jüri Valge, Irina Külmoja) sisu arusaadavaks ka mitmele Peterburi muinsuskaitse- ja rahvussuhete ametnikule ning Ungari diplomaadile, lisaks kohalikele keeleteadlastele.

Viimased lisasid üritusele oma panuse, tutvustades postsotsia-listliku Venemaa keelepoliitikat (Aleksei Burõkin) ja Wiedemanni

Eesti keele päeva kuulajad Peterburi ülikooli filoloogiateaduskonna aulas, esiplaanil Venemaa Teaduste Akadeemia keeleuurimise insti-tuudi juhtteadur Aleksei Burõkin. Tõnu Tendri foto

Peterburi-aastaid (Maria Jermakova). Ettekanne fennougristikast Peterburi ülikoolis (Natalia Kolpakova) kirjeldas lausa uskumatut pilti nendest raskustest, millega revolutsiooni ja II maailmasõja vahel kokku puutuda tuli (näljast, haigustest ja korterist väljatõstmistest kuni otseste füüsiliste repressioonideni).

Peterburi luterlikul Smolenski kalmistul on alates 16. aprillist Wiedemanni mälestuskivi – sissekäigust vasakul aianurgas, F. Parroti mälestusmärgi kõrval. Missuguste bürokraatlike, rahaliste ja puhtfüüsiliste (kivi kaalub umbes 250 kilo) takistuste kiuste mälestuskivi praegusele kohale jõudis, teavad kõige paremini Jüri Trei välisministeeriumist ja Külli Sulg Peterburi Jaani kogudusest ning see on omaette lugu. Samuti nagu seegi, et kivi asukoht on sümboolne: kalmistu osa, kuhu Wiedemann maeti, on hävitatud.

Kolmas lugu on tulevik. Wiedemanni haua külastamine võiks kuuluda Peterburisse tehtavate kultuurireiside kavva, samuti nagu mälestusmärgi ümbruse korrastamine. Kindlasti vajaksid ülesotsimist ja tähistamist paljude teistegi Peterburi kalmistutel puhkavate eestlaste ja eestimaalaste kalmud. Wiedemanni mälestusmärk on kolmas tähis, mis 1999. aastal alustatud projekti „Eestlased Peterburis” raames oma sihtkohta on jõudnud: Kroonlinnas on seinatahvel Koidulale ja Levašovo kalmistul väike kivi, märkimaks eestlaste suuri kaotusi kolmekümnendate aastate massimõrvades.

Nappe võimalusi korvab koostöö

Seekordne Peterburis käik osutab veel ühele tahule väliseestlastega seotud tegevustes. Et ühe sõiduga mitme eesmärgi saavutamine igaüht neist odavamaks muudab, on iseenesestmõistetav. Sedapuhku korraldasime teaduskonverentsi, keelepäeva ja avasime mälestuskivi. Niisugusel ühendamisel on aga ka sisuline põhjus. Eestis me võime oma tegevusi ühekaupa teha: tegelda täna keele ja homme kirjandusega, ülehomme laulda ja nädala pärast korraldada käsitöönäituse. Isegi nii lähedal piiri taga nagu Peterburis sulavad need asjad kokku ning sellest tuleb Eestis aru saada.

Hea näide niisuguse lõimumise kohta on taastatavas Peterburi Jaani kirikus toimuv: ühiskondlike, riiklike ja eraalgatuslike pingutustega peaks paari aasta pärast Peterburi südalinnas (mõnisada meetrit Maria teatrist) olema koht jumalateenistusteks, kontsertideks, keele-

Peterburi Smolenski kalmistul F. J. Wiedemanni mälestuskivi juures seisavad (vasakult) Külli Sulg, Jüri Trei, Jüri Valge, Tiina Vaiksalu ja Mati Ereht. Tõnu Tendri foto

päevadeks – ja loomulikult teistekski kokkusaamisteks nii sealsete eestlaste endi vahel kui ka Eestist saabujatega. Praegu võib restaureerimist (koos vahelagede lammutamise ning välisseinte krohvist puhastamisega) ootavas majas kivipuru ja mädanenud lauajuppide vahel ringi jalutades vaid imetleda eesmärgi püstitanud inimeste julgust.

Väliseestlastega seotud tegevus on kahtlemata ala, kus käärnid vajaduste ning võimaluste vahel on väga suured. See võib tekitada – ning sageli tekitabki – vastuolusid, mille klaarimise käigus vaidluse tegelik põhjus hoopis meelest läheb. Ainuke võimalus niisugust kahetsusväärset olukorda vältida on koostöö: kultuuriseltside, koguduste, pühapäevakoolide, laulukooride ja kõikvõimalike teiste ühenduste vahel. Ning loomulikult koostöö Eesti organisatsioonidega ja Eestis eneses.

Seekordsest visiidist võtsid kas otse või kaude osa haridus- ja teadusministeerium, välis- ning kultuuriministeerium, Emakeele Selts, Tartu ülikool, Õpetatud Eesti Selts (sealt on pärit ka Wiedemanni kuulsa sõnaraamatu idee) ja Eesti Kultuuriseltside Ühendus, samuti Wiedemanni isiku või temale pühendatud üritustega seotud koolid (Haapsalu, Tallinn, Väike-Maarja). Loodetavasti elavneb Valter Haameri juhitud ühisarutelu tulemusena Peterburi Eesti Kultuuriseltsi tegevus, laienedes ka seni puudunud aladele, näiteks eestikeelse ekskursioonijuhtimise korraldamisele ja Eesti päritolu teadlaste koondamisele Peterburis.

Väliseestlastele suunatud tegevuste formaalne riiklik ühendaja Eestis on üle-eelmise valitsuse poolt heaks kiidetud „Rahvuskaaslaste programm”. Peaks olema üpris loogiline, kui mitte-eestlase Wiedemanni ning teiste temataolistega seotud tegevusedki selle programmi alla mahuksid (erinevus n-ö päriseestlase ja Eestist pärit inimese vahel on sageli niikuinii suhteline). Hädavajalik on aga see, et peale heaks kiidetud ideede leitaks seni eelarvereata programmi elluviimiseks ka raha. Taas ühiste pingutustega, nagu toimusid seekordsed keele- ja Wiedemanni-üritused Peterburis.

Kodavere keelepäev

13. augustil kogunes üle poolesaja inimese kunagise Kodavere pastoraadihoone esisele puhtaks niidetud platsile (hoone ise pole esialgsel kujul säilinud). Suuresti Kodavere murrakus peetud üritust juhtis ning oli selle ka ette valmistanud Sääritsa küla kodu-uurija Eevi Treial.

Mälestusi oma vaarisast rääkis Heino Õunap, Kodavere pajataja Aliide Õunapi poeg. Maimu Juhkam (Aliide Õunapi tütar) jutustas legendi Sääritsa Tondikivist. Kati Kirikal, Kodavere murraku mälestuskivi teksti autori Eha Annasti tütar, esitas ülevaate Kodavere murraku kohta tehtud õpilasuurimusest. Oma mälestusi kohalike inimeste ja Kodavere kirikla ajaloo kohta jagas Maime Sau, väga rikkalike teadmistega kodu-uurija. Kuigi igapäevaelus kasutatav kirjakeel kipub esinejate murdekõnet takistama, oli häälduse tugev murdebaas siiski selgelt tuntav ja samavõrra nauditav.

Künklikust esinemispaigast hoolimata andis oma parima ka Maimu Karva juhendatav Ranna rahvamaja memmede rühm Meelespea.

Pärast kohaliku retsepti järgi keedetud pudru söömist ja „roosa vee” joomist (sellise nimetusega jooki oli murdepäeva teise poole peategelane Kaelu Anna Kodavere surnuaiapühadel ja muudel avalikel üritustel müünud) siirduti Lauri Kettuneni Kodavere keelejuhi Kiissa-Kaelu Anna (Anna Lindvere) kodukohta.

Sääritsa küla servas, parkümmend meetrit Peipsi rannast asunud majakesest on alles vaid vundamendikivid, kaasa arvatud künnisekivi. Majaaseme ühes nurgas kasvab puu, mis on võrsunud Anna poolt mulda pistetud kastanimunast. Kuna vundamendijäänuste kõrval seisnud varasem mälestussilt, mille olid üles seadnud Sääritsa kodu-uurijad, ilmastikule vastu ei pidanud, otsustasid Emakeele Selts ja Soome Instituut, võttes arvesse ka Lauri Kettuneni 120. sünniaastapäeva, samasse kohta uue ja tugevama panna. Tahvel tekstiga „Jutustaja ja rahvalauliku / Kiissa-Kaelu Anna / (Anna Kurs-Lindvere), / prof Lauri Kettuneni Kodavere murraku keelejuhi kodukoht” asub Aarde Villa nimelisest majutuskohast (selle õuel on ka Kodavere murraku mälestuskivi) paarsada meetrit lõunas Peipsi kaldal.

Kodavere murraku keelejuhi Kaelu Anna mälestustahvli avasid Soome Instituudi kultuurisekretär Järvi Lipasti, kodu-uuriija Eevi Treial ja Emakeele Seltsi abiesimees Jüri Valge. Mare Sepa foto

Avamisel rääkisid Soome Instituudi kultuurisekretär Järvi Lipasti ja Emakeele Seltsi abiesimees Jüri Valge. Järvi Lipasti ütles, et seltside, asutuste ja ka riikide koostöö taga on sageli tavaliste inimeste omavahelised soojad suhted – nii nagu Lauri Kettunenil ja Kaelu Annal. Näiteks selle kohta, et ka tänapäeval nii on, tõi Järvi Lipasti sellesügisised Soome Instituudi korraldatavad Eesti soome keele õpetajate õppepäevad, mille kava aitab kokku panna professor Aila Mielikäinen, kellega Järvi Lipasti tutvus oma Jyväskylä õpingute ajal.

Allakirjutanu tänas Kodavere rahvast oma keele hoidmise eest ja rõhutas, et mälestustahvel Kaelu Annale on tunnustus ka tuhandetele teistele keelejuhtidele, kelle tõttu on olnud võimalik meie murderikkusi talletada. Peipsile vaatav tahvel meenutab ühtlasi Emakeele Seltsi esimest esimeest professor Lauri Kettuneni, kelle sünnist 10. septembril möödub 120 aastat, ja kohustab tulevikuski ühendama emakeele kaht poolt: hoidma ja hindama kirjakeelt ning mitte unustama murdeid, mille alusel see kirjakeel on loodud.

Jüri Valge

R a a m a t u d

Üksikud naljakad peaaegu kolmikud

Jüri Viikberg

eesti keele instituudi vanemteadur

Matti Punttila, Haaskannäköinen tyttö.

Kielikaskuista sanaleikkeihin. Helsinki, 1998. 278 lk

Matti Punttila, Pilkettä silmäkulmaan.

Kielikaskuista sanaleikkeihin. Helsinki, 2001. 290 lk

Matti Punttila, Poskettomia huulia.

Kielikaskuista sanaleikkeihin. Helsinki, 2004. 295 lk

Doktor Matti Punttila on juba pikemat aega spetsialiseerunud juhtudele, kus keel silma torkab, ja katsunud siis igal võimalikul juhul ise jaol olla. Ometi ei hooli ta mitte niivõrd silmast, kuhu prügi ajada võidud, vaid hoopis keelest – ega ole sinna mingeid jälgi jäänud. Kõigist jälgedest kõige meelepärasemad on doktorile naljahambast jäetud, sest nende jäljendeid ei tule mitte kipsi valada, vaid hoopis varmalt paberile kopeerida. Just naljahambaid, mis ei võta tükki küljest, on pidanud silmas keeleteadlane, filosoofiadoktor Matti Punttila, kes on nii kirglikult, kannatlikult kui ka vastupidi kogunud keelenalju ning sõnamänge. Nüüdseks on tal neid korjunud juba kolme kogumiku jagu.

Need raamatud pakuvad lugemismõnu eeskätt soomlastele, aga kindlasti ka arvukatele Soome-sõpradele. On üldteada, et ega keel ole üksnes selleks, et küsida, mis vorst maksab. Autor tahab lugejaid veenda selleski, et keelesse ei pea tingimata surmtõsiselt suhtuma.

Inimeste naljatarve on igipõline ja ilmneb ka keeles. Tihtilugu tundub pentsik ja naljakas see, mismoodi räägivad naabrid või võõrad. Nende kõnemaneeeri annab järele ahvida, nende keelevääratusi võimendada, nende nimesid tõgada. Lisatagu sõnade mitmetähenduslikkus, sõnamängud ja situatsioonikoomika, lisatagu kõnekäänud ja vanasõnad uues kastmes – nagu näha, on keelel õige rikkalikult vahendeid, mille abil lõbu ja nalja valmistada.

Kogumikud käivitatakse soome murdelugudega. Iseloomulikud murdejooned ja sõnakujud panevad muhelema, kui tegelased on eri tähendused (meelega) segi ajanud või neist valesti aru saanud. Et Turu kandi inimesed ütlevad *d* asemel *r*, näiteks *kaada* 'kalla' asemel *kaara*, siis on muigamisi arvestatud, et *kaara* ütlevad turulased ka kaera kohta (*kaura* asemel). Et hämelastel on *d* asemel *l*, näiteks *puhdas* 'puhas' asemel *puhlas*, siis sõltub kontekstist, kas *valkaita* tähendus on 'vargaid' või 'valgeid'. Helsingis juhtunud kord aga selline lugu, et Savo mehe ostusoovi peale saanud poemüüja õige pahaseks. Mees tahtnud osta rebaseraudu (*ketunrautoja*), ent savolasena küsis ta *ketunraatoja*, mis tähendab hoopis rebasekorjuseid.

Murdejuhtumitele järgneb hulk lehekülgi näidetega, mida koomilist on võinud juhtuda soome keelega rootslase, mustlase või venelase suus, aga ka teiste keeltega soomlase suus ning kuidas on need keeled kõlanud tema kõrvus. Kui soomlane tahab näiteks Itaalias osta pool kilo kanget kohvi, tellib ta söakalt: *Mezzo kilo kaffe fortissimo!* Soome öllereklaamija võib saada inspiratsiooni inglise kirjandusklassikast: *Two beer or not two beer (Shakesbeer)*. Eesti keele vokaalirikkust esindab esmalt „jõeäärne õueaiamaa”, seejärel tuleb aga juba tõeliselt vinge – „aoäiaõeuueoaõieaiaõueauaõöäu”. (Lisatagu igaks juhuks ka soome tõlge: pihakoiran öinen kunnia uusien papukukkien tarhassa, jonka omistaa aamuruskon kaltaisen appiukon sisko).

Järgnevad arvukad nimenaljad ning iselaadne keelega mängimine – mängeldes vahetatakse silpe, nihutatakse sõnarõhku, esitatakse sõlmega küsimusi, lisaks on kirjas leidlikud altminekud võõrsõnadega või keelekomistused kuni kogelemise-kokutamiseni välja. Oma nurgake on keeleteadlastel, kes midagi tabavat öelnud või millessegi veidrasse sattunud. Lauri Posti, Pertti Virtaranta, Eero Kiviniemi jt kõrval esineb ka eestlasi, nt Paul Ariste, Valdek Pall, Eduard Vääri.

Elupõlise keeleanalüüsi ja pedagoogina on Matti Punttila õpetanud soome keelt ka Helsingi, Stockholmi ja Uppsala ülikoolis. Küllap on just emakeele õpetamine välismaalastele kaasa aidanud nende kogumike koostamisele. Tal on olnud silma keeleteaduse märkida, neid esile tuua ning humoorikalt serveerida. Tulemuseks on suurepärase väljapanek, millega soome keele võlusid demonstreerida. Materjali on tasahaaval kogunenud nii ajalehtedest, Internetist, (eriala)kirjandusest kui ka (juhu)jutuajamistest ning ajaviitevestlustest. Nagu ehtsal kogujal kunagi on autoril olnud omad truud abiliised, kes teda värskete lugudega varustanud.

Neid taskuformaadis raamatuid tuleb kindlasti soovitada ka eestlastele. Tuju läheb muheda, aga mitte ainult – sageli ahvatleb tekst tõmbama paralleele meie oma keelega. Nii nagu soomlased võime ju meiegi küsida, et milline paat on kõige ohtlikum? (vastus: psühho-paat), missugust tähte võib juua? (vastus: t-d), mis on tuletiku vastand? (vastus: minetik). Enamasti on meile keeleomasem küsida aga nii, et missugune vits sünnib süüa? (vastus: kõrvits), missugune koor ei laula? (vastus: hapukoor) või et miks laulab kukk, silmad kinni? (vastus: sest tal on laul peas). Ja siit võiks tärgata uudishimulik mõte, et oot-oot, midagi sellist on ju ilmunud vist ka eesti keele kohta.

Kes otsib, see leiab. Kes ei leia, hakaku selliseid kogumikke ise kokku panema. Matti Punttila väärt algatusest tasub igal juhul naerulsiust eeskujuna võtta.

Kõrvale lisaks lugeda

F. J. Eisen, Eesti rahvanali. 120 pildiga. Tallinn, 1909.

Lipitud-lapitud. Tänapäeva folkloorist. Toimetaja M. Kõiva. Tartu, 1995.

Mängult-päriselt. Tänapäeva folkloorist II. Toimetaja M. Kõiva. Tartu, 1996.

P. Voolaid, Elevant voodi all, voodi lae peal. Keerdküsimusi loomadest. Tallinn, 2002.

P. Voolaid, Kotisuu ei räägi. Liitsõnamänge. Tallinn, 2002.

2005. aastal ilmunud keeleraamatuid

Sõnaraamatud

Klaus Adomeit, Merike Ristikivi, Hesi Siimets-Gross, Ladina-eesti õigussõnastik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2005. 263 lk

Age Allas, Ilmar Anvelt, Enn Veldi, Inglise-eesti eksitussõnastik. Toimetanud Nora Toots. Tartu: Studium, 2005. 238 lk

Eesti-inglise-soome-saksa-vene elektroenergeetikasõnastik. Tallinna Tehnikaülikooli elektroenergeetika instituut. Tallinn: TTÜ Kirjastus, 2005. 1023 lk

Eesti-inglise sõnaraamat. Estonian-English Dictionary. Esmatrükk. Vastutav toimetaja **Ruth Mägi**. Tallinn: TEA, 2005. 943 lk

Eesti-vene sõnaraamat. Tõlkinud **Olga Hanina, Urmas Noor, Monika Saarkoppel**. Toimetanud Pille Eslon, Anne Noor. Tallinn: TEA, 2005. 748 lk

English-Estonian-Russian Dictionary of Diplomacy. Inglise-eesti-vene diplomaatia sõnaraamat. Англо-эстонско-русский дипломатический словарь. Üle 50 000 märksõna. Koostanud **Peeter Vares, Valentina Jermolova**. Tallinn: Euroülikool, 2005. 1285 lk

2000 enim kasutatavat inglise keele sõna. Tõlkinud **Anne Kull**. Tallinn: Ersen, 2005. 319 lk

Helle Rikberg, Eesti-inglise reisivestmik. Estonian-english conversation guide for tourists. Tallinn: Valgus, 2005. 68 lk

Väike eesti-vene õppekavaalane terminoloogiasõnastik. Koostanud **Einar Värä**. Töörühma liikmed: Tatjana Doroško, Viivi Eksta, Ilmar Kopso, Viivi Maanso, Nadežda Parol, Inge Unt, Õie Vahar, Kai Võlli. Mitte-eestlaste Integratsiooni Sihtasutus. Tallinn, 2004. 40 lk

Uurimused ja käsiraamatud

Michael Chinery, Euroopa putukad. Inglise keelest tõlkinud Toomas Tammaru, Tiit Teder. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2005. 320 lk

Emakeele Seltsi aastaraamat 50. Peatoimetaja **Mati Erelt**. Tegevtoimetaja Maria-Maren Sepper. Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts. Tallinn, 2005. 304 lk

Tiiu Erelt, Eesti ortograafia. Neljas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2005. 91 lk

Krimmi kogumik II. Konverentsi „Eestlased XIX–XXI sajandil Krimmis” ettekanded (9.–10. septembril 2004 Simferopolis). Koostanud ja toimetanud **Tõnu Tender**, **Livia Viitol**. Eesti Vabariigi Haridus- ja Teadusministeeriumi keeletalitus. Eduard Vilde muuseum. Tallinn–Tartu, 2005. 396 lk

Kuiss vanal Võromaal eleti. Valimik korrespondentide murdetekste VI. Toimetanud **Helju Kaal**, **Mari Must**, **Eevi Ross**. Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts. Tallinn, 2005. 772 lk

Carl-Fredrik Lundevall, **MatsÅke Bergström**, Põhjamaa linnud. Rootsi keelest tõlkinud Kullo Remme. Tõlke toimetanud ja eesti andmetega täiendanud Eve Mägi. Tallinn: Varrak, 2005. 352 lk

Minimal reference. The use of pronouns in Finnish and Estonian discourse. Edited by **Ritva Laury**. Studia Fennica Linguistica. Helsinki: Finnish Literature Society, 2005. 217 lk

Peeter Päll, Võõrnimed eestikeelses tekstis. Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 15. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2005. 197 lk

Edgar Rajandi, Raamat nimedest. Toimetanud Anni Talde. Tammeramat, 2005. 280 lk

Ferdinand Johann Wiedemanni keeleauhind 1989–2003. Koostanud ja toimetanud **Eevi Ross**. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2005. 184 lk

Kalevi Wiik, Eurooplaste juured. Tõlkinud Iris Metsmägi. Toimetanud Jaak Peebo. Tartu: Ilmamaa, 2005. 496 lk

K r o o n i k a

2005. aasta keelesündmusi

- 01.04 Tallinnas Eesti Teaduste Akadeemia saalis peeti konverents „Ferdinand Johann Wiedemann 200”. Ettekanded: Huno Rätsep „Wiedemanni fenomen”, Karl Pajusalu „F. J. Wiedemanni eesti keele grammatikad”, Urmas Sutrop „F. J. Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamat”, Arvo Krikmann „F. J. Wiedemann rahvaluule lühivormide avaldajana ja uurijana”, Eberhard Winkler „F. J. Wiedemann läänemeresoome keelte uurijana”, Alho Alhoniemi „F. J. Wiedemann mari ja ersa keelte uurijana”, Nikolai Kuznetsov „F. J. Wiedemann permi keelte uurijana”.
- 04.04 Tallinnas peeti Tallinna tehnikaülikooli küberneetika instituudi ja eesti keele instituudi korraldusel II Balti keeletehnoloogia konverents.
- 07.04 Tallinnas peeti IV rakenduslingvistika kevadkonverents „Teine keel. Eesti keele õpetamine mitte-eestlastele”. Ettekandeid: Mart Rannut, Ülle Rannut „Uusimmigrantide lõimimine Eesti haridussüsteemis”, Birute Klaas „Kõrgharituks teises keeles”, Silvi Vare „Eesti keele õppest vene üldhariduskoolis ja üleminekust eestikeelsele gümnaasiumile”, Leena Nissilä „Uusimmigrandid Soome koolides”, Sirkku Latomaa „Töökad soomlased ja laisad venelased: kuidas on rahvused kuvatud algajate õpikutes?”, Jaana Vasama „Eesti lapse rahvuslik identiteet ja minapilt”, Liljana Skopinskaja „Kultuuri tundmaõppimine õpikute kaudu: hinnang eesti keele õpikutele”, Kristiina Teiss „Vanemate suhtlusstrateegiad ja keelekontekst eesti-soome kakskeelsust omandava lapse koodide ühinemise korral”, Anastassia Zabrodskaja „Vene-eesti koodivahetuse funktsioonid Kohtla-Järve muukeelsete laste vestluses”, Helle Metslang „Salakarid keele sees ja keelte vahel”, Riina Kasterpalu, Olga Gerassimenko „*jah* eestikeelses dialoos-“

gis – kas seda on vaja eraldi õpetada? Eesti *jah* ja vene *da* – funktsionaalsed erinevused telefonivestluste näitel”, Melinda Vighné Szabó „Analoogia rakendamine eesti keele õppimises võõrkeelena”, Larissa Degel „Знать: teadma, tundma, oskama või midagi muud?”, Annekatrin Kaivapalu „Reeglid ja analoogia võõrkeeleõppes”, Silvi Tenjes „Sookategooriate seose(tuse) peegeldus erinevates keeltes ja inimese arusaamades maailmast”, Pille Eslon, Vahur Rebas „Eesti vahekeele korpus: soovid ja reaalsus”, Ruth Mägi „Sõnaraamatu kasutaja – kas tundmatu või tuttav?”, Raili Pool, Elle Vaimann „Kivinemisnähtusi vene-eesti vahekeeles”, Einar Kraut „Motoorilised ülesanded ja taktiline kontroll täiskasvanute hääldusõppes”, Raili Pool „Eesti keele täis- ja osasihitise kasutusest keeleõppijate pilgu läbi”, Anu-Reet Hausenberg „Testieksamite tagasimõju keeleõppele”, Olga Pastuhhova „Rektsiooniprobleeme vene üliõpilaste suulises ja kirjalikus eesti keeles”, Marju Ilves „Eesti keele õpetamine võõrkeelena välismaal ja kommunikatiivne kompetents”, Mari Allik, Raili Pool „Varieerumisest eesti keele süntaksis (teise keele ja emakeelekõnelejate näitel)”, Mare Kitsnik „Keelekorpused ja eesti keele kui võõrkeele õpe”.

12.04 Tartus esitleti raamatut „Kuiss vanal Võromaal eleti”. Ettekanded: Karl Pajusalu „Salme Nigol keelesaarte uurijana”, Inge Käsi „Võru murde sõnaraamat – mis tehtud, mis teoksil”, Eevi Ross „„Kuiss vanal Võromaal eleti” ja alguslugu”.

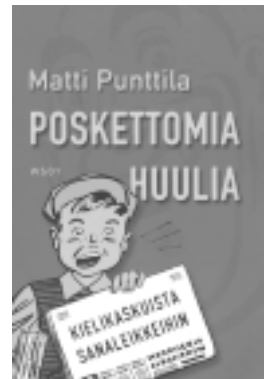
16.04 Peterburi ülikoolis peeti eesti keele päev teemal „Akadeemik Ferdinand Johann Wiedemann 200”. Päeva korraldas Emakeele Selts koostöös Peterburi ülikooli, Eesti haridus- ja teadusministeeriumi, Peterburi Eesti Kultuuriseltsi ja Eesti peakonsulaadiga Peterburis. Ettekanded: Tõnu Tender „F. J. Wiedemanni elust ja tegevusest”, Maria Jermakova „Baltisakslane Peterburi imperaatorlikus teaduste akadeemias. F. J. Wiedemanni arhiiv”, Jüri Valge „Eesti keelepoliitika päevasündmusi”, Aleksei Burõkin „Rahvustevahelised suhted ja keelepoliitika endises Nõukogude Liidus ja postsovetlikul Venemaal: pärandi ületamise probleem”, Tiiu Erelt „F. J. Wiedemann eesti kirjakeele tulevikust”, Mati Erelt „Muutusi tänapäeva eesti kirjakeele lausehituses”, Irina Külmoja „Eesti jooni Eesti venelaste kõnes”, Natalia Kolpakova „Fennougristika Peterburis”.

- 20.04 Tartu ülikoolis peeti III Eesti Teadusfondi sõnavaragrantside päev. Ettekandeid: Siret Rutiku „Grandiaruanne: Religioosse sõnavara struktuur ja areng eesti keeles”, Külli Kuusk „Mõnest vaidlusalusest piibliterminist”, Anu-Reet Hausenberg „Sajandi vahetuse sõnavarauudiste tüübid ja dünaamika”, Helle Metslang, Heete Sakhai, Maria-Maren Sepper, Silvi Vare „Sõnaliigitus”, Tuomas Huumo „Soome keele aistinguverbid ja aistingusuunalisuse mõistestamine”, Eve Mikone „Mida ekspressiivsete sõnade uurimine meile annab?”, Vilja Oja „’vana’ vastandmõisted läänemeresoome keeltes”, Helmi Neetar „Morfoloogiat sõnavarakaartidel (ühe verbi näitel)”, Larissa Degel „Kas semantiliselt primitiivil on sisemine struktuur? (eesti *teadma*, vene *znat* ja läti *zinat* näitel)”, Sirli Parm „Tähendustest ja tõlgendusvõimalustest, mille sõnad *veel*, *juba* ja *alles* lausele lisavad”, Renate Pajusalu, Ilona Tragel „Tuumverbid eesti keele muutuskonstruksioonis”, Ann Veismann „Grammatiliste sõnade polüseemiast”, Urmas Sutrop „Temperatuurisõnad ja -skaalad”, Keiu-Nille Ollin „Ungari keele sugulussõnavara”, Mari Bogatkin „Ungari keele põhivärvinimed”, Neeme Kahusk „Semantilised suhted eesti wordneti definitsioonides”, Ene Vainik, Heili Orav „Sealpool sõnavarakatseid – pilt eestlase olemusest?”.
- 10.05 Tartu ülikoolis peeti eesti keele õppetooli süntaksiseminar „Tegumood ja lausestruktuuri diateetilised kujundused (eriti eesti keeles)”. Ettekanded: Mati Ereht „Sissejuhatus teemasse”, Virve Vihman „Eesti keele impersonaalist ja passiivist”, Reeli Torn „*poolt*-tarind eesti keele impersonaalis ja passiivis”, Robert Bielecki „Transitiivsuse kategooria eesti keeles”, Heete Sakhai „Kaks passiivset konstruktsiooni eesti keeles”, Kadri Muischnek „Intransitiivne tugiverbi konstruktsioon kui impersonaali üks väljendusvõimalusi”, Liina Lindström, Ilona Tragel „Adessiivargumendi funktsioon impersonaalses lauses”, Renate Pajusalu „*Mis sa tast kiusad*: elatiivne komponent MIS-konstruktsioonides”, Raili Rimmelg „Korrelaatsidendist eesti keeles: *Sööme selleks, et elada / Sööme, selleks et elada*”, Katrin Karu „Ühest tingiv-möönvate konstruktsioonide alaliigist eesti keeles ja selle vene vastetest”, Pille Penjam „Modaalsete *tulema*-konstruktsioonide kujunemine eesti kirjakeeles VII–XX sajandil”.

- 13.05 Tartu ülikoolis peeti II liivi kirjakeele päev. Liivi kirjakeele standardiseerimise teemadel rääkisid Valt Ernštreit, Tõnu Karma, Seppo Suhonen ja Tiit-Rein Viitso.
- 16.06 Tartu ülikoolis peeti seminar „Lõuna-Eesti ja Venemaa”. Ettekanded: Heiki Valk „Liivimaa ja Vene piirialadest Eesti kagunurgas XIII–XVIII saj”, Anti Selart „Kuidas Vastseliina talupojad XV–XVII saj Setumaal tarupuid omasid”, Aadu Must „Eesti asundused Siberis ja Põhja-Venemaal”, Mari-Ann Rimmel „Venemaa ja venelased Kagu-Eesti kohapärimuses”, Mall Hiimäe „Setu ja vene rahvakalendri ühisjooni”, Irina Külmoja „Eesti keele mõjust vanausuliste murretes”, Kaido Kama „Võru asi ja Vene värk”.
- 25.06 Krimmis Simferopolis peeti Eesti haridus- ja teadusministeeriumi, Emakeele Seltsi, Ukraina Eesti Seltsi, Krimmi Eesti Kultuuriseltsi ja Krimmi etnograafiamuuseumi korraldusel eesti keele päev. Ettekanded: Jüri Valge „Eesti keele arendamisest ja Eesti keelepoliitikast”, Tõnu Tender „Ka see on eesti keel. Murretest, □argoonist, viipekeelest”, Mare Litnevskaja „Eesti keele õpetamisest Ukraina regioonides: praktika, probleemid, perspektiivid”, Tiiu Erelt „Uut eesti keele sõnavaras”, Mati Erelt „Muutusi eestikeelses lauses”, Raili Pool „Mis on mitte-eestlasele eesti keeles raske”, Meeri Nikolska „Krimmi eestlaste elust ja tegevusest”.
- 27.06. Tartus peeti XXXVIII J. V. Veski päev teemal „Ajakirjanduskeel”. Ettekanded: Reet Kasik „Ajakirjanduskeel XXI sajandi alguses”, Kathy Sarapuu „Päevalehtede juhtkirjad tekstina”, Tiit Hennoste „Kuidas ajalehed manipuleerivad?”, Krista Lepikson „Kuidas on ja kuidas võiks. Keeletoimetaja mõtteid”.

Peterburi Smolenski kalmistul E. J. Wiedemanni mälestuskivi juures seisavad (vasakult) Külli Sulg, Jüri Trei, Jüri Valge, Tiina Vaiksalu ja Mati Erelt. Tõnu Tendri foto

Eesti keele päeva kuulajad Peterburi ülikooli filoloogiateaduskonna aulas, esiplaanil Venemaa Teaduste Akadeemia keeleuurimise instituudi juhtteadur Aleksei Burõkin. Tõnu Tendri foto

Kodavere murraku keelejuhi Kaelu Anna mälestustahvli avasid Soome Instituudi kultuurisekretär Järvi Lipasti, kodu-uuriija Eevi Treial ja Emakeele Seltsi abiesimees Jüri Valge. Mare Sepa foto